ТАТЯНА ИЛИЕВА[1]

Антономазията като способ на номинация при литеронимите в първата славянска азбука[2]

DOI 10.17846/pdjkss.2026.177-226

Ilieva, Tatyana: Antonomasia as a method of nomination in literalonyms in the first Slavic alphabet

Following a brief overview of previous scholarly research on literonyms in Old Bulgarian alphabets, this study examines antonomasia as a method of naming certain letters of the Glagolitic alphabet, drawing on a comprehensive linguistic, theological-philosophical, and cultural analysis. The author uses the term *antonomasia* in a conventional sense, referring not to a stylistic figure of speech but to a method hypothetically employed by Constantine-Cyril (or one of his later followers) to "rename" certain Glagolitic letters. This was achieved by replacing their original letter names – which, according to the presumed text of the original acrostic work, referred to God – with either a pronoun or another word, whether a full noun or a function word. This naming method parallels the practice among Orthodox Jews of substituting the names of God with various epithets in order to avoid violating the third commandment. The primary sources for this study include alphabetical lists (abecedaries) dating from the 10th to the 15th centuries, Chernorizets Hrabar's treatise *On the Letters*, Old Bulgarian hymns featuring alphabetical acrostics in canons and cycles of stichera, and Church Slavonic works belonging to the "Explanatory Alphabet" genre. The analytical section examines cases of antonomasia involving letter names, in which initial theonyms are replaced by pronouns or common nouns, in two separate chapters. The first traces the various existing views on the origins of the respective literonyms and their interpretations in the context of the alphabetical acrostic; the author then presents her own position on the matter.

Glagolitic alphabet; literonyms; antonomasia; alphabetical acrostics; theonyms; Old Bulgarian literature.

1. Въведение:

Литеронимите в Константин-Кириловото писмо са привличали изследователския интерес още от възникването на палеославистиката като наука. Те са разглеждани от много и различни гледни точки.

Отношение към произхода им взема още П. Шафарик, един от основоположниците на славянската филология, изтъкнат познавач на кирило-ме-

---

[1] Доц. д-р Татяна Илиева е научен сътрудник към Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките. София 1113, БАН IV км., ул. „Академик Георги Бончев“ бл. 25. orcid.org/0000-0001-8480-5276.

[2] Разработката е резултат от научната дейност по проект на тема: „Право, Език. Дидактически сборници. Юридически и наративни текстове в българската и словашката култура от X до XVIII век“. № IC SK/05/2025-2026.

тодиевската проблематика през XIX в. Той изтъква наличието на различни източници при формиране буквения именослов на първата азбука на славяните, в който влизат заемки, калки и нововъведени славянски наименования. Хърватският изследовател Фр. Рачки споделя мнението на словашкия палеославист, подчертавайки, че от гръцката азбука, която служи за модел на Константин-Кирил при съставяне на глаголицата, той взима единствено идеята за именуването на буквите, но не и самите названия.

В по-ново време белгийските изследователи Фр. Винке и Р. Детрез изказват предположението, че прототип на глаголицата, в частност на нейния именослов е не гръцката, а еврейската азбука. Въз основа на своите наблюдения те стигат до заключението, че Константин-Кирил е познавал коментара на бл. Йероним към азбучния 118 псалом[3] и разглеждат буквените наименования в съставеното от него писмо във връзка с Йеронимовите тълкувания на еврейските литеронимии. Опирайки се на тази теза, учените се опитват да възсъздадат първоначалните имена на буквите, както и заложения от Константин-Кирил духовен смисъл в азбучния акростих на глаголицата. (Vynke – Detrez 1992). Трябва да отбележим обаче, че тяхната трактовка на източниците е твърде свободна и повърхностна, което снижава стойността на проучването им. Произволни и несъобразени с историческите данни са в редица случаи и възстановките им на буквените имена.[4]

В същата посока е изследването и на друга белгийска изследователка – Ж. Вереекен. Тя, на свой ред, обръща внимание на факта, че практиката да бъдат назовавани писмените знаци с презентативни думи гърците възприемат от семитските азбуки, заемайки наготово чуждите им и лишени от смисъл наименования, което наложило съставянето на коментари върху значението на имената на еврейските букви в патристичната литература. Такива именно тълкувания (основно във връзка с разясняване на азбучния 118-и псалом) били написани от Евсевий Кесарийски,[5] Амвросий Медиолански[6] и Иероним,[7] които обясняват названията на писменàта от еврейската азбу-

---

[3] В писмо № 30 Ad Paulam (Migne, PL, 22, col. 443-444) бл. Йероним разяснява азбучния 118 псалом, групирайки 22-те букви от еврейското писмо в седем смислови и лексикални обединения, които, взети заедно, образуват послание, свързано с числото 7, и са ключ към Евангелието на св. Йоан Богослов. Вж. още по въпроса у Димитрова 2021: 136.

[4] Такива незасвидетелствани в акростишната традиция имена са напр. ЦЩЄДРЪ за ѠѠ, ЦѢΛИТЬ за ѴѴ, ЧѲѴІѪ за ѰѰ, ВЫСПРЬ за ѺѺ.

[5] „Praeparatio Evangelica“ X, 5 и XI, 6 (в главата за създаването на азбуката от легендарния Финикиец Кадъм).

[6] Ambrosii mediolanensis episcopi opera omnia. Migne, J. P. Patrologiae cursus completus. Series Latina. T. 14–17

[7] Eusebii Hieronymi opera omnia. Migne, J. P. Patrologiae cursus completus. Series Latina (PL). T. 22. Col. 441—445. Втора интерпретация, със значителни различия, има в съчинението му Liber de nominibus hebraicis. De Psalterio (PL. T. 23. Col. 827-828).

ка било чрез калкирането им посредством една или повече гръцки, респ. латински думи, било на базата на тяхната етимология, било въз основа на някаква асоциация (Вереекен 1995: 16-17). С оглед на това авторката търси косвена връзка между славянските литерониими и равинската традиция, особено що се отнася до акрофоничните названия на буквите в Азбучната молитва, която според Ж. Вереекен представлява своеобразна славянска интерпретация на Пс. 118, доколкото може да се открият връзки между значенията на акронимите в нея и съдържанието на строфата за съответната буква от 118 псалом. (Вереекен 1995: 19).

Ю. С. Степанов, който лансира тезата за генетическа връзка на глаголическото писмо с готските руни, открива редица общи елементи между тях, включително и по отношение на определени буквени названия, напр. азъ – aza, боукы – boka (Степанов 1991: 32, 33. 27).

Т. И. Иванова разглежда въпроса за литеронимите с оглед на съответствието между състава и реда на славянските букви, от една страна, и техните имена, от друга. Черпейки доказателствен материал от Азбучната молитва, приписки към ръкописи и два абецедара с названия на буквите (Парижки и Турски), класифицира акрофоничните названия на три типа: 1. мнемотехнически, включващи пълнозначни думи, но и такива с не много ясна семантика; 2. фонетични названия, които идентифицират фонетичната стойност на буквата, като ЦИ, ШѦ, ЦЦѦ; 3. заемки. Въз основа на направените наблюдения изследователката заключава, че буквите, означаващи звукове, общи за славянската и гръцката фонетична система, получават мнемонични имена, докато фонетични приемат крайните, които означават собствено славянски звукове. Заети са наименованията на заимстваните букви за чужди звукове (Иванова 1969).

Като източник на лингвистични данни изучава буквените наименования в Константин-Кириловата азбука Б. Велчева. Изследвайки техните фонетични транскрипти в първите абецедари, тя установява, че те съдържат някои старинни езикови черти, които съвпадат с данните за гласежа на старобългарските гласни и съгласни, известни от други по-сигурни източници — старите записи на българските имена с гръцки и латински букви и запазения славянски гласеж на думи и топонимични названия в отвъддунавски области, Гърция и Албания. (Велчева 1969).

Опит да възстанови първоначалните литерониими в историческите български азбуки прави и големият австрийски палеославист Х. Миклас. Названията на буквите, които изследователят възприема за реконструираната от него първоначална глаголическа система, са резултат от дългогодишно проучване на въпроса, изводите от което са представени в редица статии, посветени на различни ономасиологични проблеми, свързани с първона-

чалното състояние на славянската азбука. Въз основа на своите наблюдения ученият определя акронимите откъм тяхната съдържателна страна като:

- съществителни с абстрактно значение и символен характер
- глаголни форми
- по-рядко други части на речта.

С оглед на взаимоотношенията между едната и другата старобългарска азбука и въпроса за коя от двете са създадени литеронимите, Х. Миклас отбелязва приоритета на глаголицата, за което говори фактът, че прехвърлените в кирилицата буквени имена са били вторично изложени на влиянието на гръцката традиция (Miklas 2007).

Проблема за наименованията на буквите в най-старата славянска азбука засяга в трудовете си и И. Димитрова. Тя посочва изрично, че от азбуките, възхождащи към гръцкото писмо, само старобългарската има за репрезентативни имена пълнозначни думи (Димитрова 2021: 117). Изследователката изтъква, че мотивите при подбора на имената са:

- богословски, свързани с превода и обяснението на свещенните книги;
- филологически, обусловени от създаването на нов книжовен език;
- дидактически, за по-лесно обучение в начална грамотност. (Димитрова 2021: 134)

И до днес остава дискусионен въпросът образували ли са буквените имена в първата славянска азбука, взети заедно, свързан текст или забелязваните днес фразови обединения са плод на по-късна вторична преработка. Проблемът е разискван от редица учени.[8] Във връзка с това не можем да не споменем името на Е. Георгиев, който пръв изказва предположение, че литеронимите вероятно са били начални думи в азбучен акростих – първия създаден на старобългарски език, днес незапазен (Георгиев 1942). Тази хипотеза се потвърждава от Чешкия славист Фр. Мареш, който през 1964 открива на последния лист в ръкопис Q I 1202 – РНБ „М. Е. Салтиков-Шчедрин“ в Санкт Петербург (архаичен руски препис от Беседите на Григорий Велики, XIV – XV в.) и обнародва текста на непознато до този момент азбучно стихотворение, чиито стихове започват с известните названия на старобългарските букви (Mareš 1964). Творбата е препис на уникално произведение от този жанр, по-правилен и по-пълен в срв. с издадения през 1910 от А. И. Соболевски текст (сръбско копие, запазено в Погодиновия псалтир от XV – XVI в., № 337, л. 444б). Въз основа на щателен текстологичен анализ Фр. Мареш установява, че азбучният акростих възхожда към глаголически протограф. Изследователят отнася появата на творбата най-късно до първата половина на X в.,

[8] Вж. обзора на научната литература по въпроса у Димитрова 2021: 117-155.

свързвайки я с епохата на славянските първопросветители, като лансира тезата, че тя вероятно е дело на Константин-Кирил. (Минчева 1995: 611-612).[9]

Интересни разсъждения върху акростиха на Азбучната молитва има Ю. С. Степанов. Той смята, че началните думи в нея, които не съвпадат с буквените названия, представляват техни синоними, като изборът на асоциации се решава в тясна семантична сфера, която се отнася до името на буквата (Степанов 1991: 40). В този смисъл ученият разглежда различните наименования на буквите като тематично обвързани.

Въпросите около славянската литеронимия и реконструкцията на „тайното послание", което образуват имената на буквите, занимават живо и учените, изследващи символната страна на глаголицата. Много от тях търсят връзка между графичния облик и названието на писменàта.

Пръв М. Самилов асоциира формата на писмените знаци с техните имена и обяснява глаголическите букви като идеограми според значението на наименованията им, облягайки се на трактата *За тайната на буквите*, приписван на св. Сава Палестински (VI в.), в който същият принцип е приложен към гръцката азбука (Samilov 1970).

По свой начин обяснява връзката между начертанията и имената на писменàта създателят на генеративния модел на глаголическите букви В. Йончев. Той смята, че Константин Кирил е извел формите на глаголическите знаци, съчетавайки отделни елементи от буквите на азбуката от Плиска, всеки от които има определена фонетична стойност, сполучливо наречени у Ив. Добрев „графозвуци" (Добрев 2005: 87). Сборът от звуковете на тези елементи съставят дума, което е и названието на буквата. (Йончев 1997: 108).

Стъпвайки върху теориите на своите предшественици К. Ериксон и М. Самилов, гореспоменатите белгийски изследователи Фр. Винке и Р. Детрез се опитват да реконструират оригиналните наименования на буквите, а оттам и акростиха на създадената от Кирил свещена азбука, който според тях е резюме на Никейския символ, съдържащ първоначалата на християнската вяра – нейните догми и историята на спасението (Димитрова 2021: 138).

Централно място въпросът за акростиха заема в творчеството на Л. В. Савелиева, която прави опит да възстанови оригиналния текст на азбучното послание. Според нея чрез наименованията на буквите от азбуката общоупотребими думи в безписмения до този момент език на славяните се свързват с определени отвлечени по съдържание понятия от християнското вероучение (Савельева 1994: 23).

---

[9] Това ранно датиране отрича К. Ханик, според когото въпросната творба не може да бъде оригинално произведение от времето на Кирил и Методий, а вероятно е късна компилация с чисто дидактически цели. Според изследователя акростихът се основава на вече известни имена на букви, а не обратното. (Минчева 1995: 611-612).

И Л. Б. Карпенко се връща постоянно към темата за буквените наименования на много места в своята монография „Свещената азбука на Кирил“. Специално внимание на тях е отделено в Глава II на книгата ѝ (Карпенко 2004: 93-103). Авторката изгражда семиотичен модел на азбуката, основавайки се на взаимовръзката между образа на буквените знаци и тяхното название. Вътрешната символика и смисълът на всеки знак според нея трябва да се дирят в контекста на Свещеното писание, доколкото имената на буквите, тяхната форма и структурата на цялата азбука се подчиняват на християнската идея.

В статията си „Глаголица: новые гипотезы (несколько критических замечаний по поводу новых исследований о первой славянской азбуке“ Т. А. Иванова основателно критикува символистите заради изненадващата почти пълна липса на каквито и да било опити от тяхна страна да докажат защо точно тези, а не други имена, са дадени от Константин-Кирил на създадените от него писменà. (Иванова 2004: 89). Едностранчивостта на тези изследвания отбелязва и А. Турилов, макар да е съгласен, че аспектът, който засягат, е наистина важен (Турилов 2011: 543).

2. Обща постановка на предлаганото изследване

В тази статия темата за литеронимите от азбуката на Константин-Кирил се коментира с оглед на поддържаната от мене теза, че глаголическите писменà следва да се възприемат освен като знаци със звуково и числово значение, също и като концептограми, чийто план на съдържание са християнската доктрина и свещената история, отделните елементи на които биват означавани посредством начертанието на буквите, числовата им стойност и тяхното наименование. Съображения, подкрепящи това становище при все, че няма налице исторически данни за вложен в глаголическите букви символичен смисъл са, първо, богатата образност и алегорика на източно-християнската култура, в чието русло възниква Константин-Кириловото писмо, второ, предназначението му да служи като мисионерско писмо за разпространение на новата религия сред наскоро покръстените славяни, и, не на последно място, наличието на азбучно тълкувателно предание около т. нар. сакрални писма, каквито са староеврейското и гръцкото.

Различното в настоящата работа в сравнение с по-ранните символични тълкувания на славянските литероними е, че тук те не се разглеждат сами за себе си, а се съотнасят с останалите семантични нива в системата на писмото, като освен изследваната вече у някои учени евентуална тяхна връзка с буквените начертания в Константин-Кириловата азбука се търси такава и със значението на знаците като нумерар.

Своеобразието на предмета на изследване обуславя неговата спекулативност и релативизъм в умозаключенията, които са по-скоро от сферата на вероятностите, отколкото на реалността и фактологичността. Пристъ-

пвам към анализа с необходимата уговорка, че става дума за индивидуален прочит, който, при все субективния си характер, е съобразен с каноните на културата, създала твореца и неговото творение, и не им приписва чужди идеи, откъдето следва, че може да бъде смятан за коректен и адекватен.

2. 1. Предмет и метод на изследването

На следващите страници, на базата на комплексен лингвистичен, богословско-философски и културологичен анализ, ще бъде разгледана антономазията като способ за именуване на част от буквите в глаголическото писмо.

Първо, що е то антономазия?

Антономазия (от старогръцки ἀντ-ονομα-σία ‘пре-именуване’) е стилистичен обрат (троп), който се изразява било в замяната на титла или име с указание за някаква същностна характеристика на обекта или за неговата връзка с нещо друго[10], било в описателното обозначаване на известно лице с представа за събитие, проява, предмет. Такива антономазии, например, представляват определенията „славянските първопросветители“ и „патриархът на българската литература“, употребени вместо личните имена на Кирил и Методий, от една страна, и на писателя Иван Вазов, от друга, (за същностна характеристика); „синът на Пелей“, използвано вместо името на героя от „Илиада“ Ахил (за връзка с нещо друго); „Победителят при Ватерлоо“ вм. Наполеон (описателното обозначаване на известно лице с представа за събитие, проява, предмет).

Антономазия се явява и заместването на съществително нарицателно с широко известно собствено име за обозначаване на лица с определени качества. Примери от световната литература са, да речем, Отело на Шекспир, превърнал се в нарицателно за ‘ревнивец’; Ксантипа – за ‘жена с лош характер’; Дон Жуан – за ‘женкар’.

Ето и имена на герои от българската литература, станали пословични: Андрешко на Елин Пелин – за човек, който хитрува и не изпълнява задълженията си пред държавата; Ганьо на Алеко Константинов – за човек с просташко и келепирджийско поведение; Марко Тотев – за човек с лош късмет и несполука.

Немалко примери за антономасии има и от Библията: определенията „Синът на Давид“, „Човешкият Син“, „Божият Син“ се употребяват вм. името на Иисус Христос, а „Нечестивият“, „Лукавият“, „Баща на лъжата“, „Човекомразец“ и още много други – вм. това на сатаната; обратно, соб-

[10] И в двата случая се касае за специален вид метонимия. Латинското наименование за същия поетичен троп или, в друга перспектива, реторична фигура е прономинация (от латинското pronominatio).

ственото име Авел е станало нарицателно за невинна жертва, братска любов или трагична съдба, докато Каин – в такова за братоубиец.

От примерите е видно, че като художествен похват антономазията може да се използва в речта, и особено в литературния език за различни цели. С нейна помощ се избягва монотонността в изказа, постига се изразителност, краткост и оригиналност. Тази стилова техника е популярна сред писатели от различни епохи и култури и може да се намери както в древната поезия, така и в съвременните произведения.

В това изследване използвам термина *антономасия* условно, обозначавайки с него не стилистичен троп, а хипотетично прилагания от Константин-Кирил (или от по-късен негов последовател) способ за „преименуване“ на част от буквите в глаголическото писмо чрез замяна на първоначалните им литероними, които в предполагаемия текст на оригиналната акростишна творба са назовавали Бога, било с местоимение, било с някоя друга дума (пълнозначна или служебна). Тази процедура се налагала в съгласие със съществуващата у ортодоксалните евреи забрана да произнасят на глас Господнето име, за да не нарушат третата Божия заповед. Забраната се отнасяла за т. нар. тетраграматон[11] IHVH,[12] смятан за името на самото себеоткровение на Бога. За разлика от другите Негови имена, описващи Го на базата на определени Божествени атрибути (Саваот[13] – „Бог на войнствата“, Адонай[14] – „Господ мой“, Елохим[15] – „Всемогъщият“, „Силният“), името IHVH се превежда като „Той беше, е и ще бъде“, т. е. Вечният[16] и се отнася изключително до Него в смисъл, че дава ясно и недвусмислено указание за Неговата същност. Затова то се смята за „неизразимо“[17] и толкова свещено, че при четене

---

[11] Грц. τετραγράμματον ‘дума от четири букви’, от τετρα ‘четири’ и γράμμα ‘буква’.

[12] Y-H-V-H (на иврит: י (йод) ה (хей) ו (вав) ה (хей): יהוה).

[13] צבאות - име, споменато в Първа книга на царете (1:3). В книгата на пророк Захария е използвано 52 пъти („Господ на войнствата“). Обикновено се използва във връзка с тетраграмата. Този епитет може да означава както „[Господ] на войските на Израел“, така и „[Господ] на ангелските войнства“.

[14] אֲדֹנָי, в превод ‘Господ мой’.

[15] Относно думата אֱלֹהִים (Elohim), повечето учени са съгласни, че тя произлиза от корена אֵל (el), който изразява сила, власт и могъщество.

[16] В Кабалата името Y-H-V-H се свързва с втората сефира на Дървото на живота, Хокма, която олицетворява Бог Създател.

[17] Забраната за произнасяне на глас името на Яхве обикновено се обяснява с уважение към Божието име. Основанието за тази забрана е широкото тълкуване на третата заповед (Изход 20:7; Второзаконие 5:11), която забранява изговарянето на името на Бог напразно, въпреки че в буквалния си смисъл тази заповед забранява фалшивата клетва в името на Бог
Веднъж годишно, първосвещеникът произнасял името в Светая Светих на Йерусалимския храм по време на празника Денят на изкуплението (Йом Кипур). Когато древните евреи видели тези букви יהוה в Светото писание, те произнасяли думата като אֲדֹנָי „Адонай“, което се превежда като „Господарю мой“ (като напомняне, че непроизносимото).

на Светото писание тетраграмата е била заменяна с името Господ (на иврит: Адонай).[18] Съответно, Септуагинтата, а заедно с нея и повечето преводи на Библията, приемат четенето „Господ“ (грц. κύριος).

За да се избегне дори произнасянето на името *Адонай* вместо *Яхве*, става обичайно да се произнася *Ха Шем* ‘име’ на еврейски или *Шема* със същото значение на арамейски[19].

В крайна сметка, с течение на времето някогашните заместителски имена на Бога като *Господ*, *Владика* и т. под. престават да се възприемат като антономасии. Осветени от продължителната им употреба в свещените текстове, те, на свой ред, биват заменяни с други наименования. Именно такава вторична антономасия наблюдаваме и при глаголическите литеронимите.

2. 2. Източници на изследването

Важен момент при възстановяването на първоначалните имена е сравнението на наличните свидетелства. В това отношение много полезен инструмент, който използваме в нашата работа, е съставената от Р. Марти и У. Федер синоптична таблица, представяща използваните в най-ранните достигнали до нас азбучни акростишни творби репрезентативни думи. В нея ясно се вижда разнообразието при подбора на акроними в различните

---

[18] Името Y-H-V-H за първи път се среща в Стария завет. Според библейския разказ то е разкрито на израилтяните чрез Моисей. Книгата Изход предлага възможно обяснение на неговата етимология. Там божественото име е свързано с глагола haya(h) – да бъда. Конструкцията ehye(h) aser ehye(h), използвана в Изход 3:14, се превежда като Божието свидетелство за Себе Си: „АЗ СЪМ, КОЙТО СЪМ“, съкратено „АЗ СЪМ“. Някои раннохристиянски писатели, пишещи на гръцки, свидетелстват, че ое по тяхо време вече тетраграмата се е произнасяла Яхве.

Името „Яхве“ е вид отговор (Той е Съществуващият), повтарян от хората в трето лице, на Откровението, изразено от Бог в първо лице за Себе Си. Глаголът в името сочи към факта на живото съществуване, винаги присъстващо и винаги активно, свидетелстващо за Бог като Личностно Същество, което влиза в общуване с човека.

В Кабала всяка буква от Тетраграмата е присвоена на един от четирите елемента. Йод съответства на Огън, Хе на Вода, Вав на Въздух и последната Хе на Земя. По този начин Тетраграмата символизира четирите основни принципа на живота.

Широко разпространено обяснение на Яхве се основава на арабската етимология (във връзка с едно от значенията на корена hwj – „да духам, да намигам“), разкривайки образа на Яхве като господар на вятъра и като гръмовержец.

[19] השם Строго погледнато, Ха Шем не е име, а евфемизъм, „номинално обозначение“, използвано вместо епитета-име Адонай извън молитва или религиозни служби, например при учене, извънбогослужебно рецитиране от литургията, при репетиране. Понякога тетраграматонът се заменял при рецитиране на молитвата с еврейската фраза ha-kadosh barukh hu („Свят и благословен е Той“). В Псалтира тетраграматонът се заменял с обозначението „име“, а също и с изразите „Благословен Господ (тетраграматон) Бог, „Богът Израилев, Който единствен върши чудеса“, и „благословено да бъде името на Неговата слава довека“ (Пс. 72:18, 19), а в Талмуда - „Благословено да бъде името на славното Му царство довека и довека“. Написаната дума השם (ha-shem) можело да бъде изтрита.

по жанр произведения, привлечени за съпоставката. (Miklas 2000, прилож. 6, табл. 2)[20]. Допълнително съм разширила използваната от цитираните автори изворова база с още няколко творби от по-късната църковнославянска традиция на обучение по четене и писане – традиция, установена от Кирил и обхващаща 11 века, благодарение на която до нас е достигнал списъкът с буквените имена (ѦЗЪ, БУКЫ, ВѢДѢ и т. н.).

И така, основни извори, на които се облягам при опита си за реконструиране на азбучните названия, са:

- Азбучни списъци (абецедари) от X–XV в. (Marti, Veder 2000: 234-240)[21]
- Трактата на Черноризец Храбър „За буквите“, по Лавр. преп. от 1348 г. (Христоматия 1974: 96 – 98)[22].
- Църковнославянски химнични творби с азбучни акростихове в канони и цикли стихири, в т. ч.: 1. Цикъл азбучни стихири за Предпразненство на Рождество Христово по Скопски преп. от XIII и с допълнения по Хлуд. XIV в. (Иванова-Константинова 1971: 350 – 358); 2. Цикъл азбучни стихири за Богоявление (Иванова-Константинова 1971: 359 – 365, по същите източници; Јовановић-Стипчевић 1981); 3. Цикъл заупокойни азбучни стихири, Требник, по срб. преп. XIII в., РНБ, О. п. 1.14. (Загребин 1981).
- Произведения от жанра Тълковна азбука, между които: 1. Азбучна молитва на Константин Преславски, по Синод. преп. от XII в., л. 2 – 3 (Христоматия 1974: 50 – 51); 2. „Ѧзъ ѥсмь всемоу миро҃у свѣтъ“ – I ред., по ркп. Йос.-Вол. 529 (II полов. XVI в.), л. 540б–541б; II ред. „Азбука на Иван Федоров“, Львов, 1574; 3. „Ѧзъ прѣже о Господѣ Бозѣ начинаю вѣцати“, по преп. РГБ, ТСЛ 408 (М. 1345), л. 483б – 465; 4. „Ѧзъ есмь Богъ“, по преп. БАН, 13.3.21, л. 8–8б и РНБ, Погод., № 1615 (1632); 5. „Ѧзъ есмь Богъ первый“, по преп. РНБ, Погод. 1675, л. 240б – 241б; 6. „Ѧзбоука об Ѧдамѣ“, по преп. РНБ, Q.I.1130, л. 294-295.[23]

---

[20] Вж. препечатка на същата таблица у Димитрова 2021: 266.

[21] За абецедарите (Преславски, Парижки, Мюнхенски, Бандуричев, Стокхолмски (Дивишев), Турски, Чайнички, Радославов и др) вж. Велчева 1985: 20-26, а от по-ново време Marti, Veder 2000: 227-243; Илиева 2014; Димитрова 2021.

[22] Препечатка от изданието на К. Куев (Куев 1968).

[23] Изключая „Азбучна молитва“ на Константин Преславски, за останалите произведения от жанра Тълковна азбука ползвам изданието на Н. Демкова и Н. Дробленкова. Вж. Демкова, Дробленкова 1968, както следва: I редакция на „Ѧзъ есмь всемоу миро҃у свѣтъ“ (Там, с. 54 – 56), II редакция на „Ѧзъ есмь всемоу миро҃у свѣтъ“ (Пак там, с. 56 – 57), „Ѧзъ прѣже о Господѣ Бозѣ начинаю вѣцати“ (Пак там, с. 57 – 58), „Ѧзъ есмь Богъ“ (Пак там, с. 58 – 59), „Ѧзъ есмь Богъ первый“ (Пак там, с. 59 – 60), „Ѧзбоука за Ѧдам“ (Пак там, с. 60–61).

3. Аналитична част

3.1. Антономасия на буквени имена –теоними чрез замяната им с други думи

3.1.1. Име на втората глаголическа буква ⰱ и нейната символика

Названието на втората славянска буква ⰱ е коментирано от редица учени. Ю. Степанов го свързва с група наименования на рунически знаци у германските народи, възхождащи към имена на различни дървесни видове, използвани като материал за писане. Думата *буква* той отнася към гот. boka, ст.ирл. bōk, pl. bØkr, ст.англ. bōc, pl. bec и пр. ‘дъсчица за писане’, които, на свой ред, водят своето потекло от наименованието на дървото *бук*.[24] (Степанов 1991: 30). Респективно, първата фраза от азбучния акростих в славянската азбука ученият свързва с образуваното от първите три готски букви съчетание Aza bercna geuua, в което Аз е име на полубожество-получовек от германската митология, bercna ‘брезова клонка’, а geuua – глагол със значение ‘давам, подарявам’. Общия смисъл на фразата ‘Аз дарява брезова клонка’ и оттам ‘Изобретателят дарява [на хората] материал за писане или, метонимично, самото писмо’ изследователят определя като устойчива индоевропейска формула за съчетаване на буквени имена, възприета и в славянската азбука (Степанов 1991: 31).

Издигнатата от Ю. Степанов хипотеза е подложена на остра критика от страна на редица учени. Л. В. Савелиева смята едно такова разглеждане семиотиката на славянската азбука извън целите и задачите на Кириловото мисионерско дело и нейното сравнение с нехристиянска културна традиция за абсолютно некоректно (Савельева 1993: 157, Савельева 1994: 30). И Л. Б. Карпенко обвинява Ю. Степанов в откъсване на глаголицата от културно-историческия контекст, в който тя се е развила (Карпенко 1999: 54-55, 2004: 63). Тя изтъква връзката на литеронима с понятийната система на Свещеното писание, илюстрирайкинеговото значение с цитат от Евангелието на св. ев. Лука: тъı колнцѣмь длъженъ есн. онъ же ρеүе сътомь корецъ пьшенницѧ. н гл҃а емоу пρннмн боукъвн твоıѧ н напншн осмь десѧть *M* Лк 16.7[25].

Според Т. А. Иванова възстановката на първата строфа от азбучния акростих, която предлага Ю. Степанов, е сложна, объркана и неправдоподобна, построена върху несигурна основа (Иванова 2004: 82).

Не по-малко екзотична е и тезата за мотивировката на литеронима ⰱⱑⰽⱏⰻ, изказана от В. Йончев, според когото Константин-Кирил е съчле-

---

[24] Изследователят отбелязва интересния факт, че изброените думи били използвани за означаване на буквите от латински, както и на съставените от Вулфила, т. е. за готското християнско писмо, докато за руните бил използвани думи от друг корен – гот. *stais- или stair runa. (Степанов 1991: 30).

[25] Срв. нвб. превод: Лк16:7 А ти колко дължиш? Той отговори: сто крини пшеница. И му рече: вземи разписката си и напиши: осемдесет.

нил фигурите на своите букви от графозвуците на прабългарските руни, влагайки в тях подтекст на езика койне. Въз основа на това си виждане графичният дизайнер открива в буквеното име БООКЪ значението „Око на Бога“ (Йончев 1997: 108).[26]

В тълкуването на Фр. Винке и Р. Детрез втората глаголическа буква ⱋ символизира Бог-Син и се явява ключова за небесната зона. (Димитрова 2021: 138). Но тя означава и свещената азбука, която служи да предаде Божието слово, свързано с Христос по същия начин както Евангелието. (Димитрова 2021: 139). Знакът е част от реда на единиците, отнасящ се у белгийските палеослависти до Троицата, и образува строфична цялост със съседните ѝ букви ⱘ и ⱔ, която изследователите интерпретират в смисъл „Аз буквите познавам“ (пак там).

Ето и моя коментар по този въпрос:

Историческите свидетелства не са единни относно названието на втората буква в славянската азбука. Нейните имена се различават според вида на изворите, които са твърде разнородни, от една страна, по времепоява (обхващат периода X – XVI в.), от друга, по жанр (включват абецедари, поетични творби, химнографска поезия, полемично слово), от трета, по език (написани са с латински, гръцки или кирилски букви).

В акростиха на „Азбучна молитва“,[27] у Черноризец Храбър,[28] в химнографските произведения с азбучни акростихове,[29] в „Ѧзъ ѥсмь всемоу миро

---

[26] Ето как според разбирането си В. Йончев представя звукопораждащия модел на буквата БОУКИ: „Знакът Б е съставен от буква сричка БО или БОО и буква сричка І, всички от азбуката от Плиска. Създаден е, когато Константин-Философ е изграждал фигурата модул, т. е. преди оформяне на буквите от циклите.. Използван е като начална буква на думата Бог. Звученето на името на буквата е получено от звученето на отделните елементи БОО и І, свързани с предлога КЪ (към), т.е. както ни показва първият смисъл БОО (КЪ) І, знакът е поставен в отвесно положение към буква І и преоформен според линиите на фигурата модул. Може да се използва и сричката БОУО. В единия случай имаме БООКЪІ, в другия БОУОКЪІ. Смисълът на думата може да се изведе, ако разделим на БОІ ОКІО І. В случая предполагаме, че БОІ е Бог или на Бога. Думата ОКІО напомня диалектната дума ОКЬО = ОКО. ОКО в църковн живопис е символ на св. дух. Тук можем да съставим думите ОКО НА БОГА и ОЧИТЕ НА БОГА. Името на втората буква (БООКЪІ) ни показва, че знакът (БОО) е поставен към знака І, тъй като част от него, според фигурата модул от Плиска, е излизала извън окръжността. Сричката КЬ обаче, освен като предлог за място, играе роля при определяне на на второто значение на подтекста. Наистина във второто значение на буквата се крие подтекст, к звучи на езика койне. … Когато търсим втория смисъл на БОІОКІОІ, трябва да разделим текста по следния начин: БОІ ОКІО І, за да получим смисъла „Око на Бога“. (Йончев 1997: 108).

[27] Акростихът за буква Б в „Азбучната молитва“ гласи: Боже вьсея твари и зиждителю.

[28] Черноризец Храбър започва тъкмо с името богъ, давайки за пример думи, които не могат да се предадат адекватно с гръцки букви (Христоматия 1974: 99).

[29] От химнографските акростишни произведения в *Цикъла азбучни стихири за Предпразненство на Рождество Христово за* ⱋ е употребен акроним бѣзначально, в *Цикъла за Богоявление* – бѣз (в др. преп. бѣз(д)но), в *Заупокойните азбучни стихири* – бесьмрътьны.

свѣтъ“[30] и други акростишни творби[31] името ѝ е Б0ГЪ, по-рядко други думи, повечето от които обаче също визират Бога.[32] Този логограм (според терминологията на Х. Миклас, вж. по-горе) напълно отговаря на строежа на знака, включващ в горния си дял три равни една на друга вертикални черти с единно планиметрично разположение – символ на триипостасността на Божеството и на равнопоставеността между Неговите три Лица при Техните личностни различия и своеобразни взаимоотношения едно спрямо друго.[33]

В абецедарите, които дават буквите с названията им, като наименование на Ш [б] е документирано нарицателното БѺКЪІ ‘буква’.[34] Същото в Бандуричевия абецедар е изписано с гръцки букви μπούκη, а в азбучните списъци от Чехия, на латиница пише BUKI – все транслитерации на обичайната форма за ед. ч. В Парижкия четем BÓCOBI, в което разпознаваме транслитерирания на латиница аломорф за вин. п. мн. ч. боукъви.

Граматическото значение на името на втората буква от Константин-Кириловата азбука БѺКЪІ се тълкува различно от учените съобразно смисъла, влаган във фразата образувана от имената на първите три писмена ѧ, Ш и ѱ. Автори като Ю. С. Степанов и Фр. Винке твърдят, че това е винителен падеж мн. ч. тъй като не е логично да се твърди, че една само буква е предмет на обучението (Степанов 1991: 33; Винке 1996: 119). Л. В. Савелиева, обратно, определя облика като именителен падеж, ед. ч., употребен във функция на винителен падеж със значение на събирателно съществително ‘писмо, грамота’. В резултат изследователката предлага I строфа от Азбучния акростих да се превежда така: „Аз познавам грамотата“ (Савельева, 1998: 3).

Относно употребата на името bócobi в Парижкия абецедар, Т. А. Иванова обяснява използването на мн. ч. с възприемането му като plurale tantum подобно на съществителното кънигы. Тя привежда още един пример за подобна употреба – цитата от Лк. 16:6-7 („Прими боукъви твоѧ и напиши“) в Мариинското и Зографското евангелия. Този аломорф на думата обаче има различна семан-

---

[30] Акростихът за буквата Б в Азъ есмь всемоу миро҃у свѣтъ гласи: Богъ есмь прѣжде всѣхъ вѣкъ (Получерният шрифт тук и нататък мой, Т. И.).

[31] Акростихът за буква Б в Азъ есмь Богъ гласи: бѣ҃ъ есмъ, а в Азъ прежѣ w г҃дѣ бз҃ѣ начинаю вѣщати – в(о)га ѿца чтоу, бг҃а сн҃а славлю, бг҃а дх҃а ст҃а проповѣдаю.

[32] В „Азбоука об Адамѣ“ Азъ наре(че)тсѧ Адам акронимът за буква Б е Бл<а>г<о>с<ло>ви (Бл҃гсви его велелѣпотою славы и вѣнцемъ оукраси его); в Рождественския акростих на Климент – безначальноу, а в Богоявленския – бездъно; в „Аз тебѣ припадаю Милостиве“ контекстуално е подбрана думата боурѧ.

[33] Неслучайно в паратактичния ред на глаголицата Ш [б] като триадологичен знак следва непосредствено подир монадата ѧ [а], така щото, възприети в общ контекст, двете букви разкриват догмата за Бога цялостен и неделим по своята природа в трите си съвършени, равноценни и неразделни ипостаса. Повече за тълкуването на буквата Ш вж. у Илиева 2025.

[34] Л. Б. Карпенко неправилно посочва като значение на думата боукъı и в аломорфа ѝ за ед. ч. семантиката ‘книга’, ‘Свещено писание’. Вж. Карпенко 1999: 166.

тика от ед. ч., означавайки в конкретния случай не ‘буква’, а ‘писмо, записка, бележка’, както впрочем отбелязва и самата Т. А. Иванова (Иванова 2004: 89).

Според мене, наистина, не е изключено поради редкия си склонитбен тип (стари -ū- основи като цр҃ькъı, любъı и др.) боукъı да се схваща грешно като мн. ч. и в резултат на това да се преосмисля вторично в контекста на паратаксата ѧзъ боукъı вѣдѣ, получена от имената на първите три букви, в смисъл на ‘Аз зная буквите’, което без друго звучи по-логично, отколкото ‘Аз зная буквата’. Но ако изходим от положението, че боукъı е вторично име за знака ѿ, заместило първоначалното му наименование – теонима бог,[35] за да не бъде произнасян той напразно,[36] по-меродавно изглежда развитието да е протекло така: най-напред теонимът богъ е заменен от нарицателното съществително боукъı в ед. ч. като собствено име на отделна буква от азбуката и своеобразна антономасия на друго име в ед. ч., а именно богъ; впоследствие същото е било преосмислено и граматически, и семантически като мн. ч. или като събирателно в рамките на вариантната паратакса.

Впоследствие този литероним е бил преосмислен и граматически, и семантически като мн. ч. или като събирателно в рамките на вариантната паратакса.

И така, буквалният превод на фразата ѦЗЪ БОУКЪІ ВѢДѢ гласи *Аз зная буквата* (след граматическо преосмисляне *буквите*). Ако обаче елиминираме преднамерената антономасия БОУКЪІ – БОГЪ, целяща да се избегне напразното произнасяне на Божието име, ще получим израза ѦЗЪ БОГѦ ВѢДѢ, съвр. прев. *Аз зная* [*за*] *Бога* или *Аз зная,* [*че има*] *Бог*. Постига се забележителна корелация между вариантите в акростишната традиция ѦЗЪ БОГЪ ВѢДѦЮ (вси таини в чл҃чи) и ѦЗЪ БОГѦ ВѢДѢ, при която в единия случай субектът е всевишният Творец, във втория – опознаващият човек. Корелация, разкриваща много важна страна в отношенията Създател – съзнателно творение.

Тук възниква въпросът кога е извършена вторичната замяна на буквения акроним БОГЪ с БОУКЪІ. Дали още в самото начало, по времето на Кирил и Методий, паралелно със съчинената акростишна творба образец, за целите на масовото обучение е съставен (от първоучителите или от техен ученик) и неин съкратен вариант, съдържащ единствено акронимите, отделени от първоначалния им поетичен контекст и произнасяни като върволица от вече несвързани взаимно думи (Mareš 1964), поради което изваденото от смисловото си обкръжение име БОГЪ е започнало да звучи неуместно и затова е било заменено от неутралното БОУКЪІ, или пък това е станало доста по-късно? Т. А. Иванова основателно допуска, че въпросната замяна е из-

[35] Аналогичен е случаят и при номинацията на други букви, като ѧзъ, иже, онъ, тъ, именувани с местоимения, които в действителност визират Бога.

[36] Това становище е изказано за пръв път от Фр. Мареш. Вж. Mareš 1964: 5–24. То се поддържа също и от Т. А. Иванова. Вж. Иванова 2004: 89.

вършена още във Великоморавия (Иванова 2004: 90), опирайки се на факта, че наименованието БѲУКЪІ е моравизъм[37] (в българското наречие вместо тази културна заемка от старовисоконемски се използва домашната славянска дума писмѧ, както впрочем може да се види и от заглавието на Храбровото съчинение за буквите – „Ѳ писменехъ“). Следователно много вероятно е замяната на акронима БѲГЪ с БѲУКЪІ да е дело на някой от самите Първопросветители или на техен близък сподвижник в книжовните им трудове.

3.1.2. Име на четвъртата глаголическа буква ⰴ

Изследователите нямат съмнение за връзката на буквеното име ГЛЛГѲ-ЛИ с праславянския звукоподражателен корен *gal-, от който произхожда редуплицираната словотворна основа в старобългарския език глаголъ- (БЕР 1: 245). Изключение прави единствено предложената от В. Йончев необичайна концепция за мотивацията на този литероним. Стъпвайки върху своята теза, че фигурите на Константин-Кириловите букви са съставени от графозвуците на прабългарските руни с вложен в тях подтекст на езика койне, изследователят на глаголическия шрифт влага в името на знака ⰴ значението ‘гадини’, като взима предвид принадлежността му към шестия цикъл в изградената от него система на глаголическите писменà, (Йончев 1997: 101, 108, 117).[38]

Според интерпретацията на Фр. Винке и Р. Детрез буквата ⰴ, чието име глаголъ те определят като калка от гр. ῥῆμα ‘дума, реч’, символизира словото на Христос (Vynke, Detrez 1992: 227, Димитрова 2021: 138). Тя принадлежи към енеадата на единиците, която белгийските изследователи свързват с Троицата, и образува строфична цялост със следващите букви ⰸ и ⰷ, трактувана от тях в смисъл „думите са нещо добро“ (Димитрова 2021: 141).

Л. Б. Карпенко, която открива съответствие между литеронимите в първата славянска азбука и определени пасажи от Св. Писание, илюстрира значението на буквата ⰴ със следните места от Евангелията, в които се говори за произнесеното към или от човека по внушение свише Божие слово:

Лк2:19 Мр҃їа́мь же соблюда́ше всѣ̑ глаго́лы сїѣ̑, слага́юци въ се́рдцы свое́мъ.

Лк3:2 при а҆рхїере́и а҆ннѣ и҆ каїа́фѣ, бы́сть гл҃го́лъ бж҃їй ко і҆wа́ннꙋ заха́рїинꙋ сы́нꙋ въ пⷭты́ни.

---

[37] Вж. по този въпрос Львов 1966: 153 – 157.

[38] Ето обяснението, което В. Йончев дава на графозвука ⰴ: „Знакът Глагол е съставен от буквите срички ГА (ЛА), ГО, ЛНU или ЛU, всички от Азбуката от Плиска. Могат също да се използват знаците ЛѠU ЛОУU. Буквата Глагол влиза в съставените знаци за шестия цикъл и е използвана като начална буква на думата „гадини“ (гр. ερπετα – всички пълзяши, стб гадъи. Звученето на названието е получено от сричките ГА ГО ЛНU или Г(Ь) ЛА ГО ЛU. Вторият смисъл може да се изведе от гр. γη, дор. γα γωλεος – дупка, яма, тъй като в смисъла на общия текст става дума за всичко, що пълзи. Изразът „земя с дупки“ или „земни дупки“ показва, че още в основната форма на глаголицата са обмислени колелцата на буквите, които в случая оформят „дупки.“

Йо6:68 Ѿвѣщѧ оу҃бо є҆мѹ̀ сі҃мѡнъ пе́тръ: гд҃и, къ комѹ̀ и҆́демъ; гл҃го́лы живота̀ вѣ́чнагѡ и҆́маши.

Евр 6:5 и҆ до́брагѡ вкѹси́вшихъ бж҃їѧ гл҃го́ла и҆ си́лы грⷭдѹ́щагѡ вѣ́ка.

Пс 53:4 Бж҃е, оу҃слы́ши моли́твѹ мою̀, внѹшѝ глаго́лы оу҃стъ мои́хъ.

Като глаголна форма за повелително наклонение във 2л. ед. ч. възприема буквеното име ГЛАГОЛИ Л. В. Савелиева, която реконструира строфичната цялост, в която то участва заедно с буквите ѡ҃ и Ѣ, във вида: „Говорѝ: Добро есть“. (Савельева 1994: 22).

Историческите свидетелства не са единни относно названието на четвъртия знак в славянското писмо, както може да се види от приложената синоптична таблица:

„Азбучна молитва“	Господа Доухα посъли живоушааго
„Рождествен акростих“	Горы и хльми вьзиграите свѣтло просвѣщаюми трисльнеч‘ными зарѣми
„Богоявленски акростих“ (по Иванова)	Горы ꙗко агньци р҃ѣ̀ възыграите и веселитесѧ…
„Богоявленски акростих“ (по Стипчевич)	Горы, ꙗкоже агньци рече вьзиграите се и веселите се.
„Заупокойни стихири“	Горькыѥ сльзы и плачь неоутѣшимы …
„Аз преже о господе бозе начинаю вещати“	Глаголати навыкаю, мысль ѿ срдца простираѧ.
„Азъ есмь богъ“	Г(лаго)лю же правдоу.
„Азъ есмь богъ первый“	Гл(аго)лю правое
„Азбука за Адам“	Гл(аго)ла емѹ ѿ всего древа иже, а ѿ единого же емѹ – запретие.

При цялото това разнообразие от презентативи за знака ѡ҃ повечето паметници посочват като негови акроними думи от корена ГЛАГОЛ-. В текста на тълковната азбука „Азъ есмь всемѹ миром свѣтъ“, която според Фр. Мареш е оригинална Кирилова творба, стои спрегнатата глаголна форма ГЛАГОЛѦ (1 л. ед. ч. сег. вр.) от ГЛАГОЛАТИ ‘говоря’ (Глаголю людемъ законъ мои), а в абецедарите е документирано съществителното ГЛАГОЛЪ в ед. ч. или мн. ч. (ГЛАГОЛИ).

Знакът ѡ҃ (ГЛАГОЛИ) е една от трите глаголически букви, чиито наименования са свързани с концепцията *словесност* заедно с РЬЦИ и СЛОВО. За

разлика от ⰑⰛⰟⰂⰟ обаче, което в качеството си на семантична калка на гр. ΛΟΓΟΣ означава също като него думата с нейното значение и смисъл, а оттам и разум, съществителното ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰔ е звукоподражателно по произход. То се свързва етимологично с ⰂⰛⰛⰑⰔ, назовавайки външно артикулираното, произнесеното слово, звучащата реч. ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰔ значи също и ‘зов, призив’, тъкмо защото извършването на това действие става с думи, звуци или вик.

Но кое би могло да бъде това произнесено слово? На първо място, възможно е акронимът на четвъртата глаголическа буква да визира изреченото творческо „Да бъде!“, извикало в битие всичко съществуващо. Второ, той може да се отнася и до Архангелското благовестие към човечеството в лицето на св. Богородица, че ще му се роди Син, Който ще спаси людете Си. Трето, не е изключено ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰏⰘ да означава и огласената Христова проповед, подета и записана от учениците, за да бъде разпространена по целия свят и да се помни довека. Най-сетне това би могла да бъде човешката реч изобщо, която разкрива в нас Божия образ като словесни твари.

В акростиха на „Азбучна молитва“ от епископ Константин Преславски (според някои историци също съвременник на Кирило-Методиевото дело), за презентативна дума на четвъртата глаголическа буква е избрано името ⰊⰟⰑⰠⰟⰔⰤ.[39]

Тук възниква същият въпрос както при ⰆⰟⰩ�ⰔⰙ: кое е първичното название – ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰔ или ⰊⰟⰑⰠⰟⰔⰤ? Според мене има голяма вероятност случаят да е аналогичен с този при наименованията на втората буква от Константин-Кириловата азбука. Много е възможно акронимът ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰔ с неговата обща семантика ‘дума’ всъщност да е вторичен заместител на първоначалното название – теонима ⰊⰟⰑⰠⰟⰔⰤ, за да бъде избегнато напразното му произнасяне. На възражението, че ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰔ / ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰙ е по-разпространеното име в традицията и затова вероятно е и първично, бих отговорила с аргумента, че този акроним е добил по-голяма популярност тъкмо поради забраната да се изрича името ⰊⰟⰑⰠⰟⰔⰤ в обикновени мнемонични акростишия, използвани при обучението, а също и предвид обяснимо широката известност на самите дидактични текстове, в които се употребяват тези варианти. Но трябва ли изобщо да се питаме кое е първичното название – ⰆⰟⰩ�ⰔⰙ или ⰆⰟⰂⰔ, ⰂⰛⰛⰂⰟⰛⰔ или ⰊⰟⰑⰠⰟⰔⰤ? Всъщност тези акроними вероятно са еднакво стари. Може би сам Константин-Кирил дава на знаци като ⰆⰟⰩ�ⰔⰙ и ⰂⰛⰛⰂⰟⰙⰙ двойни имена, първото от които „езотерично“, а второто „екзотерично“. Впрочем подобно мнение изказва и белгийската изследователка Жанин Вереекен, според която напълно е възможно Константин-Кирил да е създал, от една страна, азбука за практическото пре-

[39] Господа Дѹха посъли живоѹшааго, в превод *Господа – животворящия дух – изпрати.*

подаване на азбуката, а от друга, да е увековечил духовното значение на тази азбука в най-висшата форма на речта – молитвата (Вереекен 1995: 13). Разбира се, антономасията неизбежно води до преосмисляне на семантичните връзки с имената на другите букви в паратактичния и синтактичния ред на азбуката.

И така, ако бъдат елиминирани антономасиите БѢГЪ – БѢУКЪІ и ГѢСПѢДЬ – ГЛАГѢЛЪ, би се получила една от двете четирисловни фрази:

АЗЪ БѢЖЪІ ВѢДѢ, ГЛАГѢЛЪ ➤ АЗЪ БѢГА ВѢДѢ, ГѢСПѢДА / Аз зная Бога, Господа (субект е познаващият човек)

или

АЗЪ БѢЖЪІ ВѢДЪІИ, ГЛАГѢЛЪ ➤ АЗЪ БѢГЪ ВѢДЪІИ, ГѢСПѢДЬ / *Аз* [съм] *Бог, Който знам* [всичко], *Господ* (субектът е Бог),

При това положение в рамките на първите шест букви от старобългарските азбуки се оказва възможно и фразово деление 4/2/3, където петата и шестата букви ДѢБРО и ЄСТЬ попадат в двусловната фраза ДѢБРО ЄСТЬ, разбирана в контекста на първа глава от Книга „Битие“ като своеобразна оценка на Бога за създаденото от Него в края на творческия акт, а именно, че творението, което е извикал в съществуване, е добро (така впрочем, както прави според битиеписеца след всеки творчески ден). Следователно в битийния смисъл на първия паратактичен ред фразата ДѢБРО ЄСТЬ е преводима като *Естеството, т. е. сътвореното е добро*,[40] *или просто Добро е!*.

3.1.3. Име на буквата Ѳ (ИМА)

Както е известно, в старобългарските азбуки има три знака за звука [i], два от които по правило заемат 10-а позиция (алографите Ѳ и Ѵ), плюс още един на 11-а (Ꙋ). В част от азбучната акростишна книжнина обаче като акроним на 31-ия по ред стих отново се явява дума, започваща с буква *и*. В „Азбучна молитва“ на Константин Преславски това е съществителното нарицателно имѧ, в двата цикъла с азбучни стихири на Климент Охридски за Рождество и Богоявление – глаголът игрѧи, в „Азъ ѥсмь бъ̄“ – иномъ, в „Азъ тебѣ припадаю“ – іеромъ, в „Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ“ – іерданъ.[41] Въз основа на последните два примера учените предполагат, че някога на 31-ата неброима позиция в азбуката (съседна на еровете) се е намирал един от алографите на десетичното ИЖЄ, а именно Ѳ, което пък, на свой ред,

[40] Още един вариант се базира на строфична подялба въз основа на двете триъгълни числа в състава на първата енеада. При този случай в паратактичния ред на глаголицата имената на петата и шестата се съчетават с названията на седмата, осмата и деветата буква, като заедно с тях образуват петсловна смислова триада от азбучния акростих: добро есть животъ сѣло землѧ (Животът дълго на земята е нещо добро).

[41] Срв. Славова 2017: 43. Димитрова 2021: 267.

е индикация, че неговият първоначален гласеж е бил на свръхкратък преден мек звук и затова е групиран със знаците на другите редуцирани гласни, известни под общото наименование ѢЕРЪ. Преместването му на десетата позиция е станало по-късно и е белег, че буквата Ѳ се изравнява и по числова стойност, и по правописна употреба с Ѳ, превръщайки се в неин графичен вариант (алограф).

Относно акронима имѧ, засвидетелстван в „Азбучна молитва“ на Константин Преславски, може да се допусне, че вероятно се касае за аналогичен случай с номинацията на буквите Ъ и Ѣ, именувани посредством съществителните нарицателни БЪКЪ и ГЛАГОЛИ. И трите букви носят пределно общи наименования със значения ‘буква’, ‘дума’, ‘име’, които всъщност са вторични заместители на първоначално название – теоним, съответно БОГЪ, ГОСПОДЬ и ІИСЏСЪ, използвани отново със същата цел – да бъде избегнато напразното произнасяне на сакралната дума. Интересен факт е, че съгласно традиционния коментар към Тората, при нейното четене, както и в молитвите еврейският закон задължава да се заменя личното име на Бога Яхве (Йехова) с *Адонай*, което значи ‘Господ’. В разговорната реч пък у израилтяните теонимът се замества с *ха-шем* (букв. ‘това име’), което навежда на мисълта за връзка на засвидетелствания в „Азбучната молитва“ на Константин Преславски акроним на Ѳ имѧ с традицията на юдаизма.[42] Това на свой ред косвено ни показва, че следва да разбираме литеронима на някогашната 31-а буква тъкмо така – като антономасия на ІИСЏСЪ.

3.1.4. Име на буквата Ѯ (Ѯ҃)

Към буквите с имена, получени чрез заместване на теоним с друга неутрална дума, можем да отнесем и 25-ата буква от глаголическата азбука Ѯ с наименования Ѯ҃ и Ꙉ.

Междуметието Ꙉ се среща като наименование на знака в Мюнхенския и Чайничкия абецедар, „Азбучната молитва“ и стихотворението „Ѧзъ тебѣ припадаю милостиве“.

Предлогът Ѯ҃ е документиран във:

- абецедарите: Парижки, Стокхолмски, Турски (от гр. Тур), Радославов и др.
- Рождественския и Богоявленския акростих на св. Климент Охридски
- стихотворението „Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ“ (под формата на

[42] В „Азбучна молитва“ акронимът е употребен в дв. ч. и визира славянските първоучители Кирил и Методий. При моето обяснение на литеронима се абстрахирам от контекстуалната му употреба у Константин Преславски.

представка в пълнозначна дума: ѠѾ-верзоу раи родоу ч<е>л<ове>чьскомоу“).[43]

Тълкуването на предлога Ѿ като проприизирана служебна дума – съкращение от съществителното ѺТЬЦЬ с цел избягване на директната му употреба поради забраната да се изговаря напразно името на Бога, е предложено за пръв път от Фр. Винке и Р. Детрез, в чиято символна интерпретация двадесет и петата буква Ѳ визира Бог-Отец. Тя принадлежи към третата деветка (на стотиците), която според белгийските изследователи означава земните работи (за разлика от реда на единиците, касаещ Св. Троица, десетиците, които са за небесните неща, и хилядите – за бъдещето). (Димитрова 2021: 139). Според тяхната трактовка азбучният акростих в тази част е свързан с разпространението на Божието слово на земята, като Ѳ влиза в състава на IX строфа (третата от реда на стотиците) и заедно със следващите букви Ѹ и Ѵ образува фраза, за която изследователите предлагат доста свободната с оглед на засвидетелстваните в акростишната традиция буквени репрезентанти възстановка „Отецът щедро цели“. За нея те изхождат от косвени източници: съдържанието на Евангелието, част от писмената традиция на „Азбучна молитва“, където в ст. 28 четем „щедро человеку любещоу“, и Житието на Кирил с цитираната там фраза „Ти изцеляваш всичко“ (Димитрова 2021: 141- 142).

Ив. Добрев възприема символната интерпретация на знака Ѳ, която предлагат белгийските палеослависти, като допълва още, че, съчетавайки в едно буквите ОМЕГА (Ѡ) и ТАУ (Т), лигатурата ѠѾ означава присносъщата вечност на Бога. Когато изписваме това буквосъчетание, ние изповядваме, че Отец е безначален и безкраен, и необусловен от нищо. Към това мнение се присъединявам и аз, като се облягам на аналогичната номинация на други букви от азбучния акростих. Ще добавя само, че чрез прякото си значение на сепаративен предлог ѠѾ внушава идеята за трансцендентността на Бога.

Буквално като предлог възприема значението на литеронима ѠѾ Л. В. Савелиева. В резултат изследователката предлага следното тълкувание на IX строфа от Азбучния акростих: „Херувим – отрешением печали, или червь“ (Херувим, т. е. постигане на небожителство – чрез отричането от скръбта, или, в противен случай, червей, т. е. смърт).

Вероятно по същата причина – буквално възприемане на ѠѾ като повсеместно разпространена служебна дума-предлог, и Л. Б. Карпенко не привежда за този литероним смислово съответстващи му библейски пасажи (Карпенко 1999: 80, 2004: 98-99).

Различна от утвърдената концепция за мотивацията на литеронима Ѿ има В. Йончев, според когото, както вече споменах, названията на глаголическите

[43] Цит. по Димитрова 2021: 253, 265, 267.

букви са съставени по особен начин – при тяхното именуване Константин-Кирил използвал думи от славянски език и няколко от „койне“, съдържащи информация, от една страна, за това как са създадени формите на глаголическите букви, а от друга, за вложения подтекст в тях (Йончев 1997: 108). Изхождайки от това свое виждане, изследователят разпознава в графозвуковия състав на фигурата ⷘ значението ‘слово на Бога’ (Йончев 1997: 111-112).[44]

3.2. Антономасия на буквени имена – първоначални теоними чрез замяна с местоимения

В тази част на изложението ще стане дума за онези букви в глаголицата, които създателят ѝ е нарекъл не със същински имена, а с местоимения, сиреч с думи, заместващи истинските имена. Тук се числят ⱗⰶⱘ (ⱶ), ⰻⰶⰵ (ⱂ, ⱋ, ⱍ), ⱁⰾⱘ (ⱑ), ⱅⱘ (ⱅ), а според свидетелството на „Азбучна молитва“ и �єⰶⰵ на мястото на �єⰾⱅⱐ за ⱑ. „Вместо-имената“ на тези знаци постепенно разкриват в паратаксиса и синтаксиса[45] на глаголическия буквен ред своята референция.

3.2.1. Първоличното местоимение ⱗⰶⱘ като име на глаголическата буква ⱶ

Повечето учени не се съмняват, че литеронимът на първата буква от Константин-Кириловата азбука ⱗⰶⱘ има славянски произход, както и че означава местоимение за 1 л. ед. ч. Несъгласие с утвърденото мнение изказва Ю. С. Степанов, който лансира хипотезата за влияние на готското руническо писмо върху глаголицата. Той открива паралели между двете писмени системи по отношение както на графиката на някои от буквите, така и на техните наименования. Един от аргументите му е сходството в кръстовидната форма и имената на първите им букви – ⱗⰶⱘ в глаголицата и AZZA в готската азбука. На тази база изследователят твърди, че някои литеронимни навлизат от азбуката в живия език, както това е станало с думата AZZA,

---

[44] Ето как според разбирането си В. Йончев представя звукопораждащия модел на буквата ⷘ: „Името произлиза от звученето на срички ОО ТА. ТО, разгънато ООТАТІО. В абецедарите е запазена съкратената форма ООТЪ. Частта ТО = ТІО. В Бандуриевия абецедар е отбелязан при буква Щ с θια, σθια, а в Codex giganteus – sstya. В ръкописите буквата има в долната си част една отвесна линия под долното колелце, която всъщност е буква Ф, гр. тита.

Вторият смисъл на думата ООТАТІО е изведен от грц. ὄσσα, атич. ὄττα – пророческо слово, глас, слух; гр. ὦτα, οὖς, ὠτός – ухо. Ние видяхме при тракийското име ІРАТО (ҮРРΔІОΣ), че частицата ТО замества в него грц дума ΔІОΣ ‘бог’. Знакът ТО, ТІО, ΔІО, означава ‘на Бога’, гр. θεός, беот. Θιος, / σιος. ΩТАТІО = ‘слово на Бога’ (Йончев 1997: 111-112).

Що се отнася до начертанието на буквата, според В. Йончев ⷪ е символ на вечността и е създадена, когато Константин Кирил е изграждал фигурата модул, т. е. преди оформяне на буквите от циклите. Използвана е като начална буква на думата ѿ. (Йончев 1997: 87, 109).

[45] ‘Глаголически паратаксис’ / ‘паратактичен ред’ наричам последователността на буквите в азбучната редица по съседство една след друга). ‘Глаголически синтаксис’ / ‘синтактичен ред’ е последователността на подредените в числови енеади букви според разположението по вертикала.

означаваща име на езическо божество у готите и възприета чрез писмото на Вулфила като наименование на първата буква в глаголицата (Степанов 1991: 31). Ю. С. Степанов се опира на R. P. Wülcker, който свързва този корен с името на Один – бог, изобретател на езика, писмеността и поетическото вдъхновение. Според него, както у готите първата руна означава изобретателя на езика и писмото, а втората, едноименна на дървото *бреза*, назовава материала, върху който се пише, така и в Константин-Кириловата азбука трябва да се търси аналогична семантична връзка между буквите ⱂⰶⰵ[46] и Ⰱⰾⱆⰽⰵⰹ. Ю. С. Степанов смята, че едва по-късно на славянска почва идва асоциацията с първоличното местоимение. Ученият открива съответствия и между начертанията на съпоставимите знаци в двете писма, от една страна, и прабългарските руни, от друга (Степанов 1991: 34). [47]

Т. А. Иванова изказва категорично несъгласие с подобно становище, тъй като едно такова сравнение с нехристиянска културна традиция, по нейно мнение, е абсолютно нерелевантно. Напълно неубедителни за изследователката са както описаното сложно преобразуване на раздвоения символ на тюркското божество Тенгри в кръстовиден контур, така и предложения семантичен развой на наименованието ⱂⰶⰵ от името на езическо божество до пълното му преосмисляне като местоимение (Иванова 2004: 81). Неприемливо според Т. А. Иванова е и предположението на Ю. С. Степанов, че фразата ⱂⰶⰵ Ⰱⱆⰽⰵⰹ ⰲⱑⰴⱑ първоначално е означавала „[Някой с име] Аз буквите е знаел", доколкото това е в разрез с правилата на синтактичното съгласуване в езика (Иванова 2004: 81).

Белгийската изследователка от еврейски произход Ж. Вереекен разглежда литеронима ⱂⰶⰵ в контекста на изказаната от нея хипотеза за евентуалната връзка на славянския буквен именослов с еврейските азбучни псалми, особено що се отнася до неговия вариант, засвидетелстван в Азбучната молитва. Тя отбелязва факта, че името на първата буква от славянската азбука е едно от малкото буквени наименования (общо пет), които съвпадат в абецедарите и в акростиха на „Азбучната молитва" на Константин Преславски[48] (Вереекен 1995: 11-12). Определяйки вариантния литероним на третата глаголическа буква Ⱒⰲⰴⰻ, документиран в три от абецедарите, като род. п. от хипотетично съществително *вѣдь, -и, *ж*. със значение

[46] Ненаучна връзка между ѧзъ и ѩз<ък>ъ търси Ю. Степанов в опита да докаже, че в традиционната славянска митология е имало бог на езика, също както у готите. (Степанов 1991: 34).

[47] Друго възможно обяснение на литеронима АЗЪ според този учен е, че то възхожда към частица as пак в готски за отклик на призив (Степанов 1991: 33). За сравнение във финикийската азбука значението на първообразния знак е 'бик, череп на бик', а в староевр. 'уча' (Степанов 1991: 27).

[48] Освен при ⱂⰶⰵ съвпадение има още при ⰔⰣⰾⱏ, ⰈⰞⰵ и ⰛⰟⰴⰹⰵ.

‘знание’, и идентифицирайки го като калка на dogma или doctrina – съществуващи в коментарната традиция интерпретативни названия на първата буква АЛЕФ от семитските азбуки, в частност от староеврейската, Ж. Вереекен превежда първата строфа от глаголическия акростих в смисъл *Азъ* [*е*] *буква на знанието*, като я тълкува в духа на светоотеческите коментари към азбуката, според които познаването на писмото е в основата на догматическото знание. Изследователката изтъква, че подобно „олицетворяване“ на буквите, каквото тя вижда при АЗА, се среща често в трактатите за азбуката от „Талмуда“ и „Мидраша“, т. е. допуска влияние от страна на еврейската писмена традиция (Вереекен 1995: 8). От гледище на граматиката тук става дума за обикновена субстантивация.

За такава употреба на литеронима ⱂⰆⰆ говори и П. Илчев, но във връзка с въпроса за времепоявата на буквените имена. Той отбелязва като аргумент за принадлежността им към първоначалната глаголица факта, че в X в. те вече са били известни като граматични термини и в съчинението на Черноризец Храбър се схващат като съществителни, давайки за пример употребата на склонени субстантивирани форми именно от наименованието на началната буква от азбуката: отъ а҃за҃, пр҃вомоу сѫштю писмени а҃зоу. (Илчев 1985:37).

Извън тази сама по себе си чисто граматическа субстантивация на буквеното име ⱂⰆⰆ, неговото значение на местоимение в 1 л. ед. ч. се свързва от изследователите на глаголическата символика с различни референти.

Споделяйки мнението за традиционния произход на глаголицата, О. Глазунова, в чиято концепция началните пет знака от първата славянска азбука отразяват йерархията на взаимоотношенията, установени в традиционното мъжко-феминистко общество, отнася референцията на литеронима ⱂⰆⰆ към обобщения образ на мъжа – първенствуваща фигура в обичайния социален ред, като свързва името на буквата с нейния облик ⱶ, в който тя разпознава мъжка осанка (Глазунова 2020: 46, 51).

В. Йончев, според когото богословският смисъл, вложен в глаголическите знаци, се разгадава в звукопораждащия модел на буквите и в техните имена, разчита в литеронима ⱂⰆⰆ значението ‘аз съм гласът на Бога’ (Йончев 1997: 98).[49]

---

[49] Ето как според разбирането си графичният дизайнер В. Йончев представя звукопораждащия модел на буквата АЗЪ (текстът е леко перифразиран, бел. Т. И.): „Знака ⱞⰆⰆ, чиято форма се явява равностранен гръцки кръст – символ на вярата, Константин Кирил създава като първа буква от глаголичческата азбука веднага щом започнал да изгражда фигурата модул, т. е. преди оформяне на буквите от първия до шестия цикъл. Той е съставен от отвесна линия, равна на сричка IA, и хоризонтална линия, равна на сричка IO (и двата елемента са знаци от Азбуката от Плиска). Това ни показва първия смисъл на думата IACIO. Звученето на думата е получено от названието на използваните отделни елементи, свързани със звука Z или C - IAZIIO или IACIIO. Звученето IAZIIO точно отговаря на звученето на запазената в български диалектна форма на първоличното

От гледната точка на гръко-семитската теолого-философска тълковна традиция разглеждат името на първата глаголическа буква Фр. Винке и Р. Детрез. В тълкуването на белгийските палеослависти, които откриват символика дори в броя на трите букви, съставящи литеронима ⱀⰷⰶ, ⱂ е знак, свързан с Божествената Триада, и означава „Бог, Който говори“. (Vynke, Detrez 1992: 227; Димитрова 2021: 138). Според тях името на тази буква корелира с цитата от Изх 3:14 „Аз съм Този, Който съм“, разбиран от учените в новозаветен контекст като освобождаване от робството на езичеството. В същото време със своята първа позиция в буквения ред тя се съотнася и с думите на пророк Исая 48:12 „Аз съм същият, Аз съм първият и Аз – последният“, цитирани от Константин, според свидетелството в неговото пространно житие, в прението му с хазарите (Димитрова 2021: 139).

Съответствието на литеронимите в първата славянска азбука с определени пасажи от Св. Писание изтъква и Л. Б. Карпенко. Значението на буквата ⱂ тя илюстрира със следните места от Евангелията, в които се предават думи на Иисус Христос, казани от първо лице: Лк 22:27 Ⱕзъ же посредѣ васъ есмь. Йо8:14 ⱕзъ свидѣтельствю ѡ себѣ. Йо18:5 Гⷣа имъ їисъ: ⱕзъ есмь. (Карпенко 1999: 77; Карпенко 2004: 97).

Референцията на буквеното име ⱀⰷⰶ свързва с образа на Месията и австрийският палеославист Хайнц Миклас, съотнасяйки я с формата на знака, отличаващ се, според него, от всички останали по това, че само той се състои от един единствен символен елемент. Неговата форма на гръцки кръст символизира очевидно (съгласно Откровението) Христос, единосъщен с Бог Отец, докато позицията му отговаря на гръцката алфа в кръстообразния ореол на Светата Троица. С това тълкуване, по мнението на Х. Миклас, се покрива и значението на традиционното обозначение на буквата ⱀⰷⰶ („Аз съм алфата и омегата, началото и краят, първият и последният“ Апок. 1:8) (Miklas 2007: 46).

Името ⱀⰴⰰⰿъ, което е пряко свързано с референцията на АЗА към човека, също е причислено към концептуално значимите акроними на първата глаголическа буква от австрийския палеославист редом с проприизираното първолично местоимение (Miklas 2007, abb. III). То според изследователя е и по-подходящо от лингвистична гледна точка, ако съгласно Посланието на св. апостол Павел към колосяните (Кол. 1:15) го тълкуваме като означение за първоздания човек, респ. за Христос като нов Адам, Който (Кол. 3:9-11) благовести на християните завръщането в рая. (Miklas 2007: 13-14).

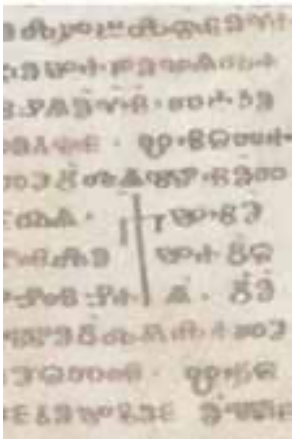
Човешката личност като референция на усвоеното за име на глаголическия знак ⱂ първолично местоимение в единствено число изтъква и Л. В. Са-

---

местоимение в ед. ч. Язи, Язека и пр. Вторият смисъл на названието се получава от грц. ἰά, йон. ‘глас’ и σιός, дор. ‘бог’ (= θεός), ergo знакът значи ‘аз съм глас на Бога’“ (Йончев 1997: 109).

велиева. Тя отбелязва като особено показателен факта, че в началото на азбуката Кирил поставя понятието *АЗ*. Именно индивидът – субект на познанието и самосъзнанието – е отправна точка в християнската култура, център на всички символни конструкции на азбуката (Савельева 1994: 22).

Първата буква от своята азбука ⱁ (ⱂⰰⰆⱏ), като натоварена с най-висш сакрален смисъл както според кръстообразната си форма, така и според изключителното си местоположение в абсолютното начало на азбучния ред, Константин-Философ назовава дълбокомъдрено чрез сингуларното първолично местоимение, което, подобно на всички думи от класа Pronomina, има пределно абстрактна семантика, трудно податлива на идеографско отразяване (Савельева 1994: 27-28). Едно име, задаващо обаче ясна онтологична характеристика на своя денотат: в квалитативен план – лице (съзнателен субект със свой вътрешен живот; същество духовно, живо, обладаващо разум и воля), в квантитативен аспект – уникалност, мислена в абсолютен или относителен порядък (единичност – individuum).[50] Име, което постепенно разкрива в паратаксиса и синтаксиса на глаголическия азбучен ред своята референция към Въплътения Божи Син в образа на Богочовека Христос и кореспондира с употребата в Свещеното писание на местоимението ⰒⰰⰆⱏ по отношение на Бога.[51] Това особено се отнася за Евангелието според Йоан, където се изброяват седемте изявления на Христос, започващи с думите „Аз съм…“, които Го охарактеризират като Божи Син. Значимостта на тези библейски пасажи се потвърждава и от акцентирането в древни ръкописни паметници като Асеманиевото евангелие на неинициални букви ⱁ [а], бележещи вътре в текста упоменатите ключови изказвания на Иисус Христос с начало „ⰒⰰⰆⱏ ⰵⱑⱄⰿⱐ…“,[52] чрез удължаване долното рамо на кръста, така щото височината му да обхваща два, дори три реда плюс междуредието, което прави буквата от 3 до 5 пъти по-висока в сравнение със съседните ѝ и внушава на визуално равнище идеята за проникване на Логоса в материята (Тодоров 2020: 34-36). Няма да бъде преувеличено, ако кажем, че названието на знака ⱁ означава висшия гносис у човека, Божието откровение, което възвежда творението до ново, по-високо равнище на познание и самопознание.

[50] Във връзка с името на буквата ⱁ Л. Савелиева резонно отбелязва, че понятието „Аз“ в номинацията на знака е логично акцентирано поради граматическите закони на старославянския език от IX в., в който личното местоимение рядко е функционирало като субект (Савельева 1994: 22).

[51] Вж. Ис 42:8; 43:3, 10 – 11, Пс 45:10; 80:4.

[52] Йо 10:9 ⰒⰰⰆⱏ ⰵⱄⰿⱐ ⰴⰲⱐⰻ…; Откр 1:8 Ⱂⰰ ⰵⱄⰿⱐ Ⱁⰾⱜⰻ и Ⱁⰿⰵⰳⰰ, ⱀⰰⱍⰰⰾⰾⱁ и ⰽⱁⱀⰵⰶ…. Вж. и Откр 22:13.

Синоптичната таблица по-долу представя акронимите за буквата ⰀⰆⰆ в привлечените към изследването азбучни произведения:

„Азбучна молитва“	Ⰰзъ прѣже w г(о)с(под)ѣ б(о)зѣ начинаю вѣщати.
„Рождествен акростих“	Ⰰг҃гльскыѭ прѣдьидѣте силы…
„Богоявленски акростих“ (по изд. на Кл. Иванова)	Ⰰдаме грѧди и ликоуи. Ⱑдемь ѿврьзаѥть двери…
„Богоявленски акростих“ (по изд. на Б.Стипчевич)	Ⰰдаме греди и ликоуи. Ꙉдеме ѿьврьзъı дьвръı
„Заупокойни стихири“	Ⰰзь вьпию кь вамь братиѥ …
Ⰰзъ прѣже о господе бозе …	Ⰰз прѣже о господе бозе начинаю вещати
Ⰰзъ есмъ богъ	Ⰰзъ есмъ
Ⰰзъ есмь богъ первый	Ⰰз есмь
„Азбука за Адам“	Ⰰзъ наре(че)тсѧ Ⰰдам.

Акростишието, приписвано от Фр. Мареш на Константин-Кирил, съдържа следния текст за първата буква: „Ⰰзъ есмь всемоу миро҃у свѣтъ“. където местоимението ⰀⰆⰆ визира Бог като субект на изказването. Аналогична е употребата му и в „Ⰰзъ ѥсмь“ (Демкова-Дробленкова 1968: 58) и “Ⰰзъ ѥсмь Б(о)гъ первый“ (Демкова–Дробленкова 1968: 59).

Началната акростишна строфа в *Азбучната молитва* гласи: „Ⰰзъ словомь симь молиѫ сѧ богоу“ (Христоматия 1974: 50). Тук местоимението визира като субект човека. Същата референция има то и в стихотворенията „Ⰰзъ прѣже w г(о)с(под)ѣ б(о)зѣ начинаю вѣщати“ (Демкова–Дробленкова 1968: 57) и „Азбука за Адам“[53] (Демкова–Дробленкова 1968: 60).

Тези две референции разкриват двойствения смисъл на първата глаголическа буква като символ едновременно на Бога и на сътворения по Негов образ човек, както и отнесеността ѝ към Първия и Втория Адам. Нещо повече, те представят ⱶ като знак на животрептящата връзка и единение между Аза с главна и аза с малка буква, между Единицата и единицата, между Субекта и субекта – между

[53] Ⰰзъ наре(че)тсѧ Ⰰдам (Демкова-Дробленкова 1968: 60).

Личността и личността, между Абсолютния Център на мирозданието – Богочовека, и богоположения център на света – обожествения по благодат човек, между Самотъждествения Бог и отъждествяващия се с Него Адам (мислен като съвкупен образ на цялото човечество и като отделен човешки индивид).

Защо разглеждам знака ☩ в групата на буквите с вторични местоименни имена, заменили първоначално съответствалите им теоними? Приведената по-горе синоптична таблица показва приоритета на акронима ⱂⰶⰵ пред всички останали презентативни думи, използвани за тази буква в традицията на азбучните акростишни творби, което предполага неговата първичност и оригиналност. Това е вярно, но също така е вярно и че местоименията по самата си същност са заместители на действителното наименование на своя референт. Пряко свързано с референцията на АЗА е името ⱂⰴⰿⰻⰵ в неговото двояко тълкуване като обозначение, от една страна, на първосътворения човек, а от друга, на Христос като нов (Втори) Адам, който възстановява чрез кръстната Си жертва първозданите чистота и съвършенство на грехопадналото човечество. Още повече че, изписано на гръцки език, със своите четири букви α, δ, α, μ това име представлява абревиатура от началните букви на гръцките наименования на световните посоки ἀνατολή (изток), δύσις (запад), ἄρκτος (север), μεσεμβρία (юг), т. е. явява се проекция на постулата ☩.

Потенциален акроним на буквата ⱂⰶⰵ е и молитвеният възглас ⱂминъ, евр. אמן., с която се потвърждават произнесени думи.[54] И не само защото според Битиописеца тъкмо тази дума, означаваща „Истина!“, „Тъй да бъде!“,[55] е Съзидателното Слово, извикало творението от нищото. Да, именно формулата „А-а-мин“ – „Да бъде“ е началното заклинание, произнасяно от Демиурга–Творец във всеки един от шестте творчески дни – дума, съдържаща огромен енергиен заряд, привела в съществуване всички неща. В този смисъл А-а-а е първият звук на произнесеното Слово – проявения Логос, разкрил

---

[54] Някои свързват началния слог на еврейската дума אמן ‘амин’ със свещената сричка аом, първата и най-могъща мантра във ведическата традиция, символ на Божественото, Негов външен израз.

[55] Първият път (съобразно хронологията на формиране текста на Свещеното писание, а не на библейската история) АМИН се използва в III Цр 1:36, където служи като утвърдителен отговор. Друга употреба на думата е в края на речта (в Кн. на прор. Еремия и другаде). Това „последно амин“ се използва като кратък възглас при тържествени клетви. В старозаветното богослужение по време на персийската епоха (VI–IV в. пр.н.е.) възклицанието АМИН (заедно с АЛИЛУЯ) е служило като отговор на народа към хваленията на свещениците и левитите. В Новия завет се появява 119 пъти, в 52 от които има значение, непознато в еврейските писания – в началото на проповед, без никаква връзка с казаното преди това. В християнското богослужение АМИН се произнася в края на молитва, проповед, текст от Светото писание (Евангелията или Посланията), четенето на Символа на вярата и е неразделна част от литургичната практика, т.е. литургична формула. Аминь - православная энциклопедия «Азбука веры» Автор на материала: Ю. И. Рубан.

Оня, от Когото всичко произлиза и в Когото всичко се връща. Твърдението на Иисус: Ⱁминъ, ⱁминъ глⱁгⱁлиѫ вⱁмъ („Истина, истина ви казвам“) придава на думите Му особена сила.

Нещо повече, думата ⱀⰰⰻⰽⰵ се появява като едно от имената на Бога в книгата на пророк Исая (Ис 65:16 – в нвб. превод ‘Бога на истината’).[56] Св. ев. Йоан Богослов също свидетелства, че Христос нарича Сам Себе си Истина, т. е. „Амин“ (Йоан 14:6), а в Откровение 3:14 Той директно е наречен така – „Амин“.[57]

И тъй, ето ги имената на Богочовека, които замества местоимението ⱂⰶⰵ като литероним на първата буква от Константин-Кириловата азбука: Ⱁминъ (Истинⱁ) – името на Бога, и Ⱂдⱁмъ – името на човека. а като на Един от Троицата – и името Ⱁлфⱁ: (Апок 1:8).

3.2.2. Показателни местоимения като буквени имена в старобългарските азбуки

3.2.2.1. Показателното местоимение ТЪ като име на буквата Т

Към знаците с местоименни имена в глаголицата, чийто референт е Бог, принадлежи и последната буква в азбучната редица – Т. Тъждествен с унциалното гръцко Т (ТАУ), този знак се среща в глаголическите паметници от Синай. Най-много той се използва в Синайския псалтир, където го откриваме предимно в наслови. В Синайския молитвеник и Охридското евангелие се употребява обикновено като инициална буква и в заглавия (Добрев 2005: 317, 318). Характерен е и за ранните хърватски глаголически паметници, които пазят Кирило-Методиевата традиция (пак там). Въз основа на това Ив. Добрев и някои други учени приемат Т за глаголическа буква (Добрев 1980). Фактът, че този знак не съответства на по-особен славянски звук, а означава такъв, който е общ за славянската и гръцката фонетични системи, при все, че за него има още една, и то по-широко разпространена графема – ⰒⰓ, пред полага по-специфична употреба на Т (Добрев 2005: 313, 319). Ив. Добрев го определя като магически и сакрален знак. Нарича го „символ на символите“, „мистическия ТАУ, тайната мъдрост на древните египтяни, халдейци, финикийци, мексиканци, перуанци, наследили цивилизацията на потъналата Атлантида“ (Добрев 2005: 291).[58]

---

[56] В първата глаголическа енеада се разкриват първите три определения на Богочовека, с които Той дефинира Сам Себе Си в Евангелието според Йоана с думите: Аз съм … - Аз съм АМИН, т. е. ИСТИНАТА (ⱀ), Аз съм ПЪТЯТ (ⱚ), Аз съм ЖИВОТЪТ (ⰾ).

[57] Откр 3:14. …тъй казва Амин, верният и истински свидетел, началото на Божието създание.

[58] Не всички изследователи подкрепят мнението, че в глаголицата съществува знак ТАУ. Й. Вайс отбелязва Т в Синайския псалтир като по-нова кирилска буква (Vajs 1932: 18). П. Илчев и Б.

Аз споделям становището, че Т е буква от глаголицата. В нейната система тя е заемала последна (37-а) позиция в първата синтагма,[59] образувайки заключителен паралел с първата буква ⱀ, и двете като символ на кръста. В същата синтагма на второ място е и буквата ⰻⰶⰵ. Тези знаци са обединени от една обща особеност: те не носят истински имена, а прономинални вместо-имена, разкриващи в синтаксиса на глаголическия азбучен ред своята отнесеност към Въплътения Божи Син в образа на Богочовека Христос.

безброй	Т 10000
хиляди	1000 ҂
стотици	100 ҃
десетици	10 ҆ , 10 ҇
единици	1 ҅

Изборът на показателното местоимение ТѢ (ТЫИ – ТОЙ) в м. р. ед. ч., което се използва в езика за назоваване на вече упоменат или известен обект, като наименование на последната буква не е случаен. Чрез него създателят на писмото изразява висшия сакрален смисъл на последния знак от азбуката, назовавайки с референтна дума – заместител на истинското име, открилия се на човечеството в домостроителния Си план за него Бог.

Въз основа на Храбровото указание, че знаците в глаголицата по гръцки образец са 25 (до Ѳ), след което следват още 14 писменà за звукове от славянската реч, Ив. Добрев изчислява, че според Черноризец Храбър Т се оказва на предполагаемото 39-о място без пореден номер и в азбучните акростишни творби отговаря на заключителната формула во вѣкы вѣковъ, прибавяна след последния стих. (Добрев 2005: 315). Изследователят определя изрази от типа ⰽⰾⱀⰼⰹ и ⰲⱐ ⰲⱔⰽⱏ ⰲⱔⰽⱁⰲⱘ като имагинерни проекции на Т (Добрев 2005: 323). Вж. в азбучните произведения:

- Азбучна молитва (Христоматия 1974: 51)

33 Хвалѧ въздаѭ / троици въ божьствѣ
34 ѭже поѥтъ/ высѣкъıи въздрастъ
35 юнъ и старъ / своимъ разумомъ.
36 ѭзъıкъ новъ / хвалѧ въздаѭ присно
Ѿтьцоу, сънноу / и сѧтоуѥмоу доухоу / Ѥмоуже чьсть / и дрьжава и слава

Велчева също изказват резервите си относно принадлежността на знака Т към глаголическите букви. (Велчева 1978; Илчев, Велчева 2003: 26). Техният довод е, че единствено вторият копист на Синайския псалтир използва тази графема, поради което я определят не като глаголическа, а като византийска, интерполирана в глаголическия текст.

[59] Според Ив. Добрев знакът Т не е влизал в числото 38, посочено от Черноризец Храбър като брой на Константин-Кириловите букви. Изследователят добавя, че за този брой свидетелстват и 36-те реда на „Азбучната молитва“ от Константин Преславски, както и 36-те азбучни стихири за Рождество Христово и Богоявление на св. Кл. Охридски – творби, написани в края на IX в. от преки ученици на Кирил и Методий и техни съратници в делото им. Бройката до 38 (извън буквата Т) според учения се допълвала от двата ера, които не стоят в началото на думи, следователно липсват акроними, с които да започват азбучните стихове или стихири (Добрев 2005: 314).

38 Ѿ вьсѣѧ тварѷ и дъıханию / <u>въ всѣѧ вѣкъı</u> Ѧминъ

- Азбуковник от XII в.

35 ꙗзъıкомъ и оумомъ тѧ славлю

36 въ трѷ лица соущее божьство едино

37 <u>въ всѣѧ вѣкъı вѣковъ.</u> Ѧминъ

- Тълковна азбука „АЗЪ ѢСМЬ БѲГ ПѢРВЫЙ“ (по преп. ГПБ, Погод., № 1675).

ѦѦ ѧ дарѷю имѣ <u>живот вѣчный</u>

- Азбука за Адам (по преп. ГПБ, Q. I. № 7730)

ѦѦ ю сдержю и ѧ ю сп(а)сѷ и ѧ ю воскр(ѣ)шю и в послѣдниі д(ѣ)нь.

ѦЗъ дарѷй имъ <u>животъ вѣчныи</u>.

Значението на подчертаните думи е равно на ТАУ, което принадлежи на еона.

По думите на Ив. Добрев Константин-Кирил превръща последната 22-а буква от старосемитската азбука (у Черноризец Храбър ТЪ или по-точно Т ключа на акрофонията ТЄΛΟΣ) в заключителния символ подир 14-те букви „по славѣнсцѣи рѣчи“, съответстващ в края на съставената от него азбука на нейния начатък – ἈΡΧΉ, АЛФА, АЛЕФ, свързвайки имагинерно в единна графична система началото и края – ἈΡΧΉ ΚΑΪ ΤΈΛΟΣ (Добрев 2005: 323). Знаем кой в Свещеното писание се именува Начало и Край – Същият, Когото символно изобразяват чрез идеографичните си начертания двойката глаголически букви ѳ и Т – два кръстни знака, които бележат началния и крайния жалон в свещената история на Божия път към човека: с четириконечния кръст – дивно знамение на първотворната светлина в ден един на Творческия Шестоднев, започва свещеноисторическият наратив за Божествения домострой, а с Голготския ТАВ – знака на Завета, завършва разказът за Божия план за спасението на човека (Илиева 2026а). Чрез дадените на буквите местоименни имена създателят на писмото, освен че демонстрира благочестие, спазвайки стриктно забраната на 3-ата Божия заповед, също така разкрива връзката между Твореца и Неговото творение. И ѦЗЪ, и ТЪ визират Втория Божествен Ипостас – Бог-Син в отношението Му към света: ѦЗЪ е Проявата на Извечното Божие Слово от Първо Лице, открило се в мирозданието в определеното от Бога време, а ТЪ е познатият от човека Бог в трето лице според дарената ни за туй благодат и вложената от Твореца мяра.

3.2.2.2. Показателното местоимение ѲНЪ като име на буквата ѳ

Сред буквите с местоименни названия, които заместват определен теоним, попада и 17-ата буква от глаголицата. Както и при други глаголически букви, така и при ѳ [о] традицията не е единодушна по въпроса за името (за разлика от другата буква за *о*, съответстваща на гръцката Ω, при която

се установява устойчивост в акрофоничните презентанти ѻ̅ѡ̅ и ѻѡ). Това ясно личи от приведената синоптична таблица на буквените акроними в привлечените към изследването азбучни акростишни творби. Съпоставката показва, че изборът на презентативни думи за обикновеното *о*, общо взето, е контекстуално обусловен в различните произведения. В стиха за 17-ата буква (след ⁖ и преди ҧ) се наблюдава нерядко смесване на илюстративните примери за обикновеното [о] и широкото [ō], континуанти на глаголическите знаци ⰹ и ⰾ, което свидетелства за по-късното неутрализиране на разликите в тяхната употреба и чисто формалното им използване, довели до постепенното отпадане на по-редкия и семантично натоварен член на опозицията. Вж. например „Азбучна молитва“, където и в 17 стих, и в 25-и стих презентативните думи са за широко [ō], съотв. обръщението ѳ҃чѐ и междуметието ѳ – и на двете места обаче написани с обикновено ѳ, а не както би следвало – с ѡ или ѻ.[60] Същото откриваме и в „Азъ есмь богъ первый“, където и в двете позиции акрофоничният презентант е лигатурата ѡ̅ (единствената устойчива употреба на ѡ) с тази само разлика, че в единия случай е във функцията на предлог, а в другия – като представка.

Азбучна молитва	17 н-п	ѳ҃чѐ, с҃не и прⷱ҃стыи дⷭ҃ше
Азбучна молитва	25	ѳ чьстьнаѧ, прⷱ҃стаѧ Троице
Рождественски акростих	17 н-п	Ѻбраза не трьпѣ мр̂ьде, вь тлѣни и вь стр̂ти сьлежаща …
Рождественски акростих	25	ѡ̅ ѿца прⷱ҃же̂ вѣкь без матере, нн̅ѣ же пакы безь ѿца из матере вьпльщеи сѧ …
Богоявленски акростих	17 н-п	Ѻцѣщениѥ всѣмь еси …
Богоявленски акростих, по изд. на Кл. Иванова	25	ѡ трисиѧнаѧ троице ст҃аѧ …
Богоявленски акростих, по изд. на Б. Стипчевич	25	ѳ трисїанна Троице ст҃аа … Ѻле, прⷱ҃славное чюдо….
Заупокойни стихири	17 н-п	ѡканьно безоумие чл҃че …

[60] В таблицата буквите са дадени в сигнални цветове, както следва: там, където обичайно се пише о, съм отбелязала използваната буква в червено, а там, където по правило се употребява широко ѻ, континуант на ⰾ, съм маркирала в зелено. Например, в „О трисїанна Троице ст҃аа“ от Богоявленския акростих на св. Климент Охридски междуметието О, защото би трябвало да бъде изписано

Заупокойни стихири	25 х-ıѧ	_____
Ѧз преже о господе бозе начинаю вещати	17 н-п	Онъ гласъ ѿчь истины и вѣрныхъ послушествоваса.
Аз преже о господе бозе начинаю вещати	25 х-ц	Ѿ н(є)б(є)сныхъ пришед, сп(а)се погибшее ч(є)л(ове)чество.
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ, 1 ред.	17 н-п	Огнь сниде на с(ы)ны непокоривыа (според др. преп. Онъ придеть на ны страс.ныи судъ *M*; Во он приде страшный суд на вы 77;; Онь бѫдет страшны сѫд на вы, грѣшникıмъ, а праведнымъ свѣтльш свѣтъ *A*; Вонъ бѫдет страшный ссуд *B3*; Он будет страшный сѫд 82, Пг; Онъ же бѫдет на страшный сѫд С, Пб.)
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ, 1 ред.	25 х-ц	Ѿверзоу раи родоу человеческомоу(според др. преп. Отстѫпите от мене проклѧти ко адѫ *A*) Обличю согрѣшившаа на земли.
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ, II ред.	17 н-п	Оцта и желчи напоиша мѧ
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ, II ред.	25 х-ц	Ѿ неправедныхъ беззаконникъ
Азъ есмь богъ	17 н-п	Они бо мѧ призовоут, да ти мене прославѧт.
Азъ есмь богъ	25 х-п	Ѿ н(є)б(є)съ снидохъ.
Азъ есмь богъ первый	17 н-п	Ѿ н҃бсъ призовѫ моѧ ıѧзыки.
Азъ есмь богъ первый	25 х-ц	Ѿтоле манны в пѫстьни цы не напитахъ вас
Азбука за Адам	17 н-п	О Бог ѿмщю ти, сотоно,

Азбука за Адам	25 χ-ц	ѿ ѡца бо с н(є)б(є)си глас на землю прииде: Се есть с(ы)нъ мои возлюбленыи и того послу- шайте.

Абецедарите единодушно документират като наименование на 17-ата буква показателното местоимение за посочване на отдалечен обект от говорещия ѲNZ в м. р., ед. ч.

1 – Преславски, начало X в.
2 – Парижки, XI–XII в.
3 – Мюнхенски, кирил.-глаг. XII в.
4 – Бандуриев XIII в.
5 – Рочки XIII в.
6 – късни чешки
7 – Стокхолмски XIV в.
8 – Чайнички XIV–XVв.
9 – Турски XIV в.
10 – Радославов XIV–XV в.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ⰔⰠ	ⰔⰠ naſ	ⰔⰠ Ⰿ	νάς	ⰔⰠ	ⰔⰠ naš	ⰔⰠ Ⰿ	ⰔⰠ	ⰔⰠ Ⰿ	ⰔⰠ
Ⱈ	Ⱈ on	Ⱈ Ѳ	ῶν		Ⱈ on	Ⱈ Ѳ	Ⱈ	Ⱈ Ѳ	Ⱈ
ⰲ	ⰲ рóсоі	ⰲ Ⰿ	πокóη		ⰲ росоі	ⰲ Ⰿ	ⰲ	ⰲ Ⰿ	ⰲ

Това е литеронимът, съхранен и от предавания през вековете в школската традиция азбучен именослов. От азбучните акростишни творби името ѲNZ засвидетелстват:

• Тълковната азбука „Ѧз прежє о господє бозє начинаю вещати“, където ѲNZ е в употребата на определение към гласъ ѿчь (Ѳнъ гласъ ѿчь истины и вѣрныхъ послушествоваѧ).

• Част от писмената традиция на смятаното от Фр. Мареш за оригинална творба на самия Константин-Кирил стихотворение „Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ“ в неговата първа редакция. Свидетелите не са единодушни в употребата. На едни места местоимението се използва като определение в състава на съчетанието страшный сѫд (Ѳн бѹдет страшный сѫд *82, Пг*. Ѳнь бѫдет страшны сѫд на вы, грѣшникѡмъ, а праведнымъ свѣтльш свѣтъ *A*. Ѳнъ придеть на ны страс.ныи сѹдъ *M*). В други преписи обаче откриваме разночетене, според което ѲNZ е във функцията на съществително (Ѳнъ же бѫдет на страшный сѫд *C, Пб*), получено вероятно в резултат от изпускане на въ, респ. нъ, след предлога на, срв. засвидетелствания текст в преп. *A* и *M*). Срещат се и variae lectiones вонъ (= вънѣ) вм. онъ, обясними с преосмисляне

на значението поради близкозвучие на обърканите думи онъ и вонъ. Срв. *В3*, както и преходния случай от *77*. (Демкова–Дробленкова 1968: 55)

И така, в семантиката на местоимението ѲNЗ, както впрочем и на другите думи от този клас, е заложено двоякото му разбиране като субстантив или адектив. Това намира отражение освен в проследената по-горе писмена традиция на стихотворението „Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ“, също и в съвременните тълкувания на азбучния акростих.

В ролята на определение ‘отвъден, неземен’ към ПѲКѲИ (име на следващата 18-а буква ҏ), възприема литеронима ѲNЗ Л. В. Савелиева и възстановява VI строфа от азбучния акростих по следния начин: „*У нас потустороннее убежище*“ (Савельева 1994: 21).

Като субстантив схваща името на знака ҙ Л. Б. Карпенко. Неговото значение тя илюстрира с пасаж от Евангелието на св. Йоан Богослов, в което местоимението ѲNЗ визира Бог-Отец, изразявайки в качеството си на показател за отдалеченост идеята за Неговата трансцендентност: Йо5:19 Ѿвѣщá же ꙗ҆съ и҆ речеҀ и҆мъ: а҆мѝнь, а҆мѝнь глю вáмъ, не мóжетъ сн҃ъ твори́ти ѡ҆ себѣ̀ ничесѡ́же, а҆ще не е́же ви́дитъ ѻ҆ц҃а̀ твора́ща: ꙗ҆же бо ѺNЗ твори́тъ, сїа̂ и҆ сн҃ъ та́кожде твори́тъ. (Карпенко 1999: 81; Карпенко 2004: 99). Останалите библейски пасажи, приведени от авторката като смислово съответстващи на литеронима ѲNЗ, между които Мт 27: 47 и Йо 9: 33, 36, 37 (Карпенко 1999: 81), всъщност илюстрират обичайната му употреба като третолично местоимение, следователно не са релевантни.

Като означение на Тайнотвореца – Слънце на мирозданието, интерпретира литеронима ѲNЗ Н. Саблина (Саблина 2023).

В символната интерпретация на Винке – Детрез 17-ата буква ҙ се отнася до Сина. Тя принадлежи към втората енеада (на 10-ците), която според белгийските изследователи означава небесните неща (за разлика от реда на единиците, касаещ Св. Троица, този на стотиците, които са за земните работи, и хилядите – за бъдещето). VI строфа от азбучния акростих, състояща се от имената на буквите ҏ (NΛШЬ), ҙ (ѲNЗ) и ҏ (ПѲКѲЙ), учените възстановяват в смисъл: „*Синът е нашият покой*“ (Димитрова 2021: 139, 140, 141).[61]

В своето виждане аз се присъединявам към учените, според които наименованието на 17-ата буква ѲNЗ в състава на акростиха визира Иисус Христос. Допускам, че то се използва като вторичен заместител на Неговото име, очевидно с цел да бъде избегната неуместната употреба на теонима

[61]Акростихът в реда на десетиците според Винке – Детрез гласи: „Ти, който [в лицето на] Иисус помагаш, как хората трябва да мислят, тъй като Синът е нашият покой“ (Димитрова 2021: 141).

при назоваване буквата извън подходящ контекст.[62] Следователно при литеронима ѺѴѢ има антономасия също както и при другите букви с местоименни имена – ѦѯѢ, ИЖЄ, ТѢ, всички съвкупно разкриващи Христоцентричния смисъл на азбучния акростих. Относно специфичната семантика на дистанцираност при ѺѴѢ-дейксиса, по моему тя изразява в символен план идеята за трансцендентната отдалеченост на Назования от земята след възкресението и Неговата невидимост за нас.

Ще добавя още и това, че фонетичният запис на славянския литероним ѺѴѢ с ѠѲ в Бандуричевия абецедар предполага възможната му интерпретация поради омофония с гр. ὁ Ὤν и в смисъла на Божието име според Изх 3:14 „…Аз съм вечно Съществуващият.“.

Към концептуално значимите акроними на 17-ата глаголическа буква ѳ австрийския палеославист Х. Миклас причислява редом с проприизираното дейктично местоимение ѺѴѢ и презентанта ѻбѧѯъ от Рождественския акростих (Miklas 2007, abb. III).

Съвсем различна е мотивировката на разглеждания литероним според слухозрителната полифония, генерирана от звукопораждащия модел на знака ѳ у В. Йончев. На тази база изследователят разчита в буквеното име ѺѴѢ значението ‘който отгоре направлява’ (Йончев 1997: 112).[63]

3.2.3. Анафоричното местоимение като буквено име

3.2.3.1.Анафоричното местоимение като име на 10-ата (Ѳ, Ѱ) и 11-ата (Ѵ) букви

В групата на буквите с местоименни названия, които визират съответен теоним, попадат и двата знака за звука [i], заемащи десето и единадесето място в буквената редица на глаголицата. В паметниците цари истинска бъркотия, що се отнася до наименованията на тези писменà: както едното, така и другото се срещат с имената И и ИЖЄ.[64] Неразборията произтича от настъпилото разместване в азбучната последователност на кирилицата, свързано с промяна в числовата стойност на континуанта на глаголическото ѵ във втората старобългарска азбука, а именно И, което съобразно с гръц-

---

[62] Нека си спомним и отпустителните пения на Господските празници: *Иже в вертепе Родивыйся, Иже во Иордане Крестивыйся, Иже на горе Фаворстей Преобразивыйся* и под.

[63] Ето как според разбирането си изследователят представя звукопораждащия модел на буквата ѳ: „Знакът ѺѴѢ е съставен от буква сричка ОѠ и буква сричка ІІ, свързани с частицата NA, което показва, че знакът ОѠ е поставен в отвесно положение към знака ІІ – ОѠNAІІ. В абецедарите е запазена съкратената форма ѺѴѢ. Буква ѺѴѢ влиза в състава на оформените знаци от първия цикъл и е използвана като начална буква на думата ОГЪН (φῶς ’светлина, огън‘). Вторият смисъл е изведен от гр. определителен член ὁ + ἀνά и гр. ἰῇ, 3. sg. praes. coni от ἴημι ‘направлявам, движа’.

[64] Засвидетелстваното наименование ИЖЄИ всъщност е съчетание от ИЖЄ и И – ИЖЄ И.

ката ИТА (Н, η) започва да означава цифрата 8. Това разместване намира отражение и в част от църковнославянските химнични творби с азбучни акростихове, а също и в някои произведения от жанра *Тълковна азбука*, достигнали до нас в кирилски записи, както може да се види от приведената по-долу синоптична таблица.[65]

паметник знак	Азбучна молитва	Рожд. акростих на Клим. Охр.	Богоявл. акростих на Кл. Охр	Ѧзъ тебѣ припадаю	Ѧзъ юесмь бъ	Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ
($_{10}$Ѯ^{10})	иже	іс	избавитель	избави	і іже	іже
($_{11}$Ѳ^{20})	и	ироде	іисоусъ	іезекиинъı	и	и
($_{31}$Ҁ^{10})	имени	играи	играи	іеромъ	иномъ	іердань

В абецедарите е засвидетелствано старото положение.[66]

1 – Преславски, начало X в.
2 – Парижки, XI–XII в.
3 – Мюнхенски, кирил.-глаг. XII в.
4 – Бандуриев XIII в.
5 – Рочки XIII в.
6 – късни чешки
7 – Стокхолмски XIV в.
8 – Чайнички XIV–XVв.
9 – Турски XIV в.
10 – Радославов XIV–XV в.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ҁ	Ѯ íʃe	Ѯ И	ἤζε		Ҁ iže	Ѯ I	I	Ҁ I	I
Ѳ	Ѳ íʃei	Ѳ I	ἦ	Ѳ	Ѳ i	Ѳ И	Ѳ	Ѳ И	Ѳ
Ѧ		Ѧ ћ	-	Ѧ	Ѧ je	Ѧ		Ѧ	Ѧ
ѣ	ѣ cáco	ѣ К	κάκω	ѣ	ѣ kako	ѣ К	ѣ	ѣ К	ѣ
Ꙗ	Ꙗ lúddie	Ꙗ Ʌ	λούδια	Ꙗ	Ꙗ ljudi	Ꙗ Ʌ	Ꙗ	Ꙗ Ʌ	Ꙗ

[65] Поставянето в скоби на съответните глаголически букви в първата графа означава реконструирането им въз основа на кирилските ръкописи. Цифрата в долния ляв индекс означава поредния № на буквата, а тази в десния горен индекс – числовата ѝ стойност.
[66] Снимките са препечатани от КМЕ I: 22-24.

ⰔⰔ	ⰔⰔ muʃtlíte	ⰔⰔ Ⰻ	μῆ	ⰔⰔ	ⰔⰔ mis-lite	ⰔⰔ Ⰻ	Ⰻ	ⰔⰔ Ⰻ	ⰔⰔ
ⰐⰠ	ⰐⰠ naʃ	ⰐⰠ Ⰾ	νάς	ⰐⰠ	ⰐⰠ naš	ⰐⰠ Ⰾ	ⰐⰠ	ⰐⰠ Ⰾ	ⰐⰠ
Ⱈ	Ⱈ on	Ⱈ ◊	ῶν		Ⱈ on	Ⱈ ◊	Ⱈ	Ⱈ ◊	Ⱈ
ⰲ	ⰲ pócoi	ⰲ ⰖⰈ	πокόη		ⰲ pocoi	ⰲ ⰖⰈ	ⰲ	ⰲ ⰖⰈ	ⰲ

В палеославистиката буквите са известни с наименованията *десетично* и *двайсетично и* (*иже*), като уточняващото определение ги диференцира по числово значение.

Разнообразието от акроними на разглежданите тук писменà в акростишната литература е контекстуално обусловено от съдържанието на отделните творби.

Че буквеното име ИЖЄ според азбучния акростих (така, както се е съхранил в паметта на поколенията) означава на старобългарски относително местоимение за *м. р. ед. ч.* ‘който’, не подлежи на съмнение в науката. Различно мнение по въпроса изказва Л. В. Савелиева, която смята, че в случая се касае за служебна дума със съюзна функция, означаваща ‘но, а’. В резултат от това твърде свободно тълкуване на литеронима ИЖЄ и нарушената цялост на акростиха след изключване от азбучния ред на 11-ата и 12-ата буква (ⰜⰈ и ⰡⰌ) възстановката на IV строфа (I фраза във втората енеада) според изследователката гласи: „*Но как?*“ (ⰜⰈ + ⰣⰈ), след което следва: „*Люди размышляйте*“ (ⰅⰅ + ⰔⰔ) (Савельева 1994: 21). Неспазването на троичния принцип, заложен от Кирил във фразовия строеж на акростиха критикува Т. А. Иванова (Иванова 1999: 3-8; Иванова 2004: 86).

Различна концепция за мотивацията на литеронима ИЖЄ има и В. Йончев, според когото, както вече споменах, названията на глаголическите букви са съставени по особен начин – при тяхното именуване св. Кирил използвал думи от славянски език и няколко от „койне“, информиращи за това как са създадени формите на знаците и за вложения в тях подтекст (Йончев 1997: 108). Изхождайки от това, изследователят разпознава в графозвуковия състав на буквената фигура Ⱚ значението ‘ярем’ (Йончев 1997: 117).[67]

[67] Ето как според разбирането си В. Йончев представя звукопораждащия модел на буквата Ⱚ: „Знакът Иже е съставен от буква сричка ІІ и буква сричка ΛО или буква сричка ІН и ΛО. Могат да се използват и други варианти. Буквата Ⱚ влиза в състава на оформените знаци за шестия цикъл и е използвана като начална буква на думата ІІΛО – добитък (гр. τετράποδα ‘четириноги’). Наименованието на думата е съставено от сричките ІІ и ΛО.

Вторият смисъл на думата е изведен от гр. ζεύγλη ‘хомот’ (яремът, ζυγόν, се състоял от две ζεῦγλαι); гр. ζυγός ярем, иго; чифт, двойка (също означава и везни, теглилка, равновесие); ζεῦγος впрягане; домашни животни, добитък; лат. Jugum – ярем, двойка волове. Графичната

Единадесетата буква ѯ, която също означава звука [i], В. Йончев неправилно нарича с името ИКЪ, принадлежащо на знака ѧ (кирилско ѧ). Нейната „слуховозрителна полифония“[68] той идентифицира със значението ‘привеждам в движение’.[69]

Х. Миклас, който счита, че формите на писмените знаци имат семасиологичен характер, разглежда начертанието ҂ като своеобразен логограм на буквеното име ИЖЄ с референт Иисус Христос. Подтитловото съкращение на името Иисус ѯ҂ѯ, реконструирано по кирилския запис ӣ҃с, засвидетелстван в Супр 114: 62, австрийският палеославист възприема като един вид ставрограма, която символно представя сцената на разпятието на хълма Голгота. Разбирано по този начин, глаголическото съответствие ҂ на буквата Ї в средата на абревиатурата изобразява Христовия кръст, а буквата ѯ (кирилско Ҁ) в десния край представлява разпятието на Благоразумния разбойник с глава в нормална позиция – насочена нагоре, към рая (подобно на главата на Иисус). Вляво огледално обърнатият знак ѯ илюстрира разпъването на непокаялия се разбойник с глава надолу, към ада (подобно на разпятието на апостол Петър). Обстоятелството, че строежът на средната буква е диференциран спрямо този на страничните, според Х. Миклас съответства на известните в историята видове кръстове – Т-образен (Иисусов), разбойнически и обърнат (Петров кръст), и очевидно се свързва с различния начин, по който били приковавани осъдените на смърт чрез разпъване, целейки да отличи Христос от разбойниците (Miklas 2007: 50). Тази интерпретация, по мнението на изследователя, се подкрепя и от факта, че едно от ранните имена на тази буква е именно Иисоусъ.[70]

В символната интерпретация на Винке – Детрез буквите за *и* също визират Иисус Христос. Техните имена – ИЖЄ (за 10-ата буква) и ЇИСѠѴСЪ (за 11-ата) се явяват ключови думи в акростишието от втората деветка (на

форма на тази буква наподобява ярем. Рисунка символ. Също прилича на везни“. (Йончев 1997: 117).

[68] Изразът принадлежи на Ив. Добрев Вж. Добрев 2005: 87.

[69] Ето обяснението, което В. Йончев дава на графозвука ѯ: „Този знак е съставен от буква сричка Н в положение НО и буква сричка КА от азбуката на Плиска. Буквата влиза в състава на офор- мените знаци за втория цикъл и е използвана като начална буква на думата ИКЪ. Названието е получено от звученето на сричките НО и КА. Вторият смисъл на думата е изведен от гр. ἧκα, аор. от ἵημι ‘привежда в движение’ (Йончев 1997: 112).

[70] Вж. и коментара у Димитрова 2021: 123.

десетиците), която според белгийските изследователи се отнася до небесните неща (за разлика от реда на единиците, касаещ Св. Троица, стотиците, които са за земните работи, и хилядите – за бъдещето). Първата строфа от имената на 10-ата, 11-ата и12-ата буква остава неразбираема за учените заради неяснотата на 12-ата буква. (Димитрова 2021: 140). По-късно те обясняват ГЕРВ като глагол със значение ‘действам’[71] и разчитат фразата в смисъл „*Ти, който [в лицето на] Иисус помагаш*“ (Димитрова 2021: 141).[72]

За името ИЖЄ у Л. Б. Карпенко няма приведени съответстващи му смислово библейски пасажи, вероятно заради повсеместната употреба на думата (Карпенко 1999: 80).

Ето и моят коментар към литеронимите за 10-ата и 11-ата буква от глаголицата?

Местоименното име ИЖЄ на писменàта, заемащи 10-ата и 11-ата позиция в азбучния ред на глаголицата, веднага ни отпраща към първата буква от Константин-Кириловото писмо – ⱭⰆⰔ (ѧ), чието име също принадлежи към класа Pronomina с техния крайно общ смисъл, неподатлив на отразяване чрез идеографски знаци. Контекстуализацията на 10-ата буква със съседните ѝ писменà по хоризонтала и вертикала показва, че ИЖЄ всъщност визира Иисус Христос, явявайки се вторичен заместител на името Му, очевидно с цел да се избегне неуместната употреба на теонима при назоваване на буквата.[73]

Акроним ИЖЄ за 10-ата буква от Константин-Кириловото писмо откриваме и в „Азбучна молитва“ на Константин Преславски, където са разменени местата на десетичното и двайсетичното *и*, което е белег на късната текстова традиция на паметника (срв. съвременната българска кирилица, където също *й* следва *и*). Тук акростихът със съответния пореден номер гласи: „ИЖЄ ищєть евангєльска слова“. В този случай обаче местоимението се отнася до всеки, който дири евангелските слова, разкривайки двойствената референция на прономинални названия като ИЖЄ и ⱭⰆⰔ, отнасящи се както към Богочовека, така и към простосмъртния човешки индивид в качеството им на онтологично свързани помежду си Първообраз и образ. ИЖЄ е Самото СЛОВО, но също така и този, който Го търси, за да Го усвои, да Го добие за себе си.

---

[71] Според Винке – Детрез буквата ГЕРВ има фонологична основа, свързана с преминаване на *д* в *г* и отбелязват, че тази особеност в сръбския език води до посочената замяна пред гласната *е* (Димитрова 2021: 141).

[72] Целият акростих в реда на десетиците според Винке – *Детрез гласи: „Ти, който [в лицето на] Иисус помагаш, как хората трябва да мислят, тъй като Синът е нашият покой*“ (Димитрова 2021: 141).

[73] Нека си спомним и отпустителните пения на Господските празници: *Иже в вертепе Родивыйся, Иже во Иордане Крестивыйся, Иже на горе Фаворстей Преобразивыйся* и под.

В Рождественския акростих на Климент Охридски като акроним за 10-ата буква директно е употребено в подтитлово съкращение самото име ⷯⷭ, а в Богоявленския акростих от същия старобългарски автор в тази позиция откриваме съществителното ИЗБѦВИТЄѦЬ (във формата за зв. п. ИЗБѦВИТЄѦѲ), което също визира Христос. Корелативният му глагол ИЗБѦВИТИ (във форма ИЗБѦВИ), избран за акроним от създателя на молитвата „Ѧзъ тебѣ припадаю милостиве“, отново се отнася до Господа.

Някои от абецедарите (Мюнхенски, Стокхолмски, Чайнички, Турски, Радославов), както и акростишните стихотворения „Ѧзъ єсмь богъ“ и „Ѧзъ єсмь всємоу мироу свѣтъ“ посочват като алтернативно наименование за десетата и единадесетата буква от азбуките И със значение в старобългарски език на съчинителен съюз *и*. По усвояването на непълнозначна дума за литероним буквите за *и* се схождат с още един знак от Константин-Кириловата азбука, чието име пък е предлог – ѠѾ (предлог ѿ). И в двата случая може да се предполага, че служебните думи представляват всъщност енигматични съкращения от пълнозначни имена – теоними, направени отново с цел да се предотврати излишното произнасяне на Божиите имена ѾѦЬЦЬ> и І<ИСѲУСЪ>.

Според Ж. Вереекен втората буква за *и* от глаголицата (на 11-то място, с числова стойност 20) напълно съответства на шестия знак от еврейската азбука – вав (ו).[74] Както славянската буква *и*, така и еврейският ו съвпадат със съчинителния съюз ‘и’. Тя отбелязва, че не случайно всички стихове от строфа ВАВ в азбучния 118-и псалом започват с думата ‘и’.[75] Тя изтъква и, че съгласно еврейското тълкуване тази буква сочи към Яхве, а според Амвросий Медиолански – към Исус Христос и към Бог Отец (Вереекен 1995: 11).

Моят прочит на буквите за *и* като концептограми се мотивира от историческите им връзки със знаци от по-стари писменост. Десетичното ИЖЄ,

---

[74] Свързано е с финикийското 𐤉 и заедно с него произлиза от древноханаанско 𐤉 и/или протосинайско писмо 𓃾 с реконструирано значение на ‘кука’, ‘колче’.

[75] По-долу привеждам строфа Вав от Пс. 118 според превода от 1940 г., който в случая е по-близък до еврейския оригинал от превода в изданието на Св. Синод на БПЦ. Вж. на адрес https://biblehub.com/bul/psalms/119.htm 75По-долу привеждам строфа Вав от Пс. 118 според превода от 1940 г., който в случая е по-близък до еврейския оригинал от превода в изданието на Св. Синод на БПЦ. Вж. на адрес https://biblehub.com/bul/psalms/119.htm

40 Ето, копнея за Твоите правила; Съживи ме чрез правдата Си.

41 Нека дойдат върху мене *и* Твоите милости, Господи, Твоето спасение, според словото Ти.

42 Ще имам какво да отговоря на онзи, който ме укорява, Защото уповавам на Твоето слово.

43 *И* не отнемай съвсем словото на истината от устата ми, Защото се надявах на Твоите съдби.

44 Така ще пазя Твоя закон постоянно На вечни векове;

45 *И* ще ходя на широко, Защото потърсих Твоите правила.

46 Ще говоря за Твоите свидетелства и пред царе, *И* няма да се посрамя;

47 *И* ще се наслаждавам в Твоите заповеди, Които възлюбих;

първата буква от името Іисоусъ, в славянски произхожда от грц. ЙОТА (I), а тя, на свой ред, от северносемитския знак ЙУД (י). Оттук следва и общността в интерпретацията на тези букви, свързана с практиката в еврейския език да се изписват само съгласните – материалната съставка на думите, а гласните – диханието, необходимо за произнасянето на съгласните, или изобщо да не се отбелязват, или да се маркират именно със знака ЙУД (י).[76] Така този знак станал за древните своеобразен проявител на словесната плът. Ето защо съответната на тази буква и в глаголицата се оказва най-пригодна да се превърне в символ на творческата изява на Словото, както и на неговото явяване в зрим, телесен образ на земята.

Във формално отношение на базата на асоциативно-геометричния рационализъм вертикалната хаста, оформяща десетичното ИЖЄ, може да бъде тълкувана като образ на световната ос,[77] която свързва Небето и земята, а петлиците от двете ѝ страни в горната част на буквата, разположени в първия и последния (осми) сектор от колелото на времето в глаголическата матрица,[78] бележат неговите начало и край, т. е. тъждествени са на Алфата и Омегата, присъстващи често в Христовия монограм. Следователно можем да разчетем посланието на буквената фигура така: Иисус – космическият стожер, Началото и Краят.

Другият вариант на десетичното ИЖЄ е изграден върху постулата триъгълник △. Вгледаме ли се по-внимателно в макрочертежа на алографа, ще видим, че в него освен триъгълника присъства и кръстът в неговата хиксобразна форма (първата буква на името Христос). Конфигурацията изобразява, че Иисус Христос (постулат Х) е Един от Троицата (постулат △) – Въплътеното Божие Слово – Начало и Край на всичко (постулат двойна спирала ∽, изразен чрез петлиците).

Тази посока на тълкуване се подкрепя и от числовата символика на буквите за *и*. Двата алографа на десетичното ИЖЄ (или И) – първо Ѯ, а после и Ѱ, поставени в самото начало на II паратактичен ред (енеадата на десетиците, бележеща в моето тълкувание първото пришествие и активната дейност на Въплътилия се Божи Син между човеците), означават числото 10, което за питагорейците е свещено, символ на световното сътворение:

---

[76] Както и останалите езици от семитската група, староеврейският използва консонантно писмо, при което се отбелязват само съгласните (т. нар. абджади). С течение на времето графемата ЙУД (י), чиято първоначална функция не е била такава, е развила диакритична функция да отбелязва вокал с цел улесняване на разбирането, особено при опасност от двусмислие.

[77] За вертикала като символ на световната ос вж. Шевалие, Геербрант 1996: 144 – 145.

[78] За глаголическата матрица подробно вж. Илиева 2026.

всичко произлиза от десетката и се връща към нея.[79] Св. Константин-Кирил дава християнска интерпретация на тази древна нумерологична символика, внасяйки христологичен смисъл в графемите ⰰ и Ⱂ. Ако ⰋⰆⰅ е символ на Второто Лице на св. Троица в лоното на Отец, то ⰈⰎⰵ (или И) с числова стойност 10 е образ на проявата на Същото това Второ Лице в света, за да открие на човеците истината за Бога. На свой ред, буквата ⰸ отговаря на числото 20, което в езическите религии означава соларния бог във функцията му на архетип на съвършения човек (Шевалие, Геербранд 1995: 241). Св. Кирил преосмисля древната символика, обвързвайки я с образа на Иисус Христос като Втори (небесен) Адам, който възстановява увредената от греха природа на Първия (земен) Адам (1Кор.15:45, 47-49).

В синтактичния ред на глаголицата буквите ⰻ ⰰ / Ⱂ са разположени една след друга, образувайки съчетанието ‘Аз Иисус’ и разкривайки по безспорен начин референцията на прориризираното първолично местоимение в името на буквата.

И така, в заключение може да се каже, че на всички семантични равнища на знаците за *и* се утвърждава отнесеността им в символно отношение към Месията Иисус, което впрочем обяснява от един по-различен аспект взаимозаменимостта на техните имена. Аналогията им с гръцките букви ЙОТА и ИТА, които са част от името ΙΗΣΟΥΣ на гръцки, също подсилва това внушение.

3.2.3.2. Анафоричното местоимение като име на 6-ата глаголическа буква Э

Освен широко известното наименование ЮСТЬ, засвидетелствано в приписваното на св. Константин-Кирил стихотворение „Ⰰзъ ѥсмь всемоу миρоу свѣтъ“ и абцедарите, азбучната акростишна традиция пази и други презентантивни думи за шестата буква **Э** от старобългарските азбуки, както може да се проследи от приведената синоптична таблица.

„Азбучна молитва“	Ⱁже боудеть на оуспѣхъ вьсѣмъ
„Рождествен акростих“	Ⱁстьствомь зрѧ wбетьшавьшачлвка, не трьпѣ безначѧл‘ноⱁє слово

[79] Новейший философский словарь (А.А. Грицанов, 1999). ПИФАГОРЕИЗМ

„Богоявленски акростих“ (По Иванова)	Ѥгда видѣ мл҃рде, пр҃теча твои г҃и ꙗко проста чл҃ка на иѡрдана грѣдоуща и възъпи …
„Богоявленски акростих“ (по Стипчевич)	Ѥгда те видѣ м(ило)ср(ь)де пр(ѣте) … на Иѡрданъ гредоуща...
„Заупокойни стихири“	Ѥг҃а хощеши соудити м҃лосрьде …
„Азъ есмь всемоу миро҃у свѣтъ“	Есть гнѣвъ" мои на грѣшникы.
„Аз преже о господе бозе начинаю вещати“	Ѥсть бо начало и свершение всѣмъ глаголамъ ѿ него.
„Азъ есмь богъ“	Ѥсмъ бо.
„Азъ есмь богъ первый“	Ѥсть слово мое
„Азбука за Адам“	Ѥс(те)ство свое наго видѣвъ, крыашес(я) смоковным ли ствиемъ.

От данните виждаме, че най-често за презентант на **э** е използвана форма на сегашно време от глагола *бъıти* (в три от случаите) или отвлеченото име от същия корен *естьство* (в два акростиха), по-рядко е предпочетено като акроним съюзното наречие *егда* (в други три по-късни азбучни произведения). В древната по произход „Азбучна молитва“ като име на буквата се сочи местоимението ѤЖЄ. Ако и сведенията на най-близките по време свидетелства да се разминават относно наименованието на знака **э**, те все пак са съгласни в едно – и двата му варианта – ѤСТЬ и ѤЖЄ – са свързани семантично с творението. Какво имам предвид?

Името ѤЖЄ представлява по своята форма ср. р. ед. ч. от относителното местоимение ИЖЄ и е съотносимо с наименованията на други глаголически букви, назовани посредством местоимения (АЗЪ, ИЖЄ, ОНЪ, ТЪ). В частност знакът **э** чрез името си ѤЖЄ пряко корелира с името на буквите за *и*, което, както бе казано по-горе, се явява друга форма (м. р. ед. ч.) на същото местоимение ИЖЄ. Тук граматичната характеристика на двете наименования носи дълбок онтологичен смисъл, противопоставяйки двата денотата ИЖЄ и ѤЖЄ по техните битийни характеристики – мъжкият род на знака ИЖЄ означава неговия денотат като активен субект (Бог), докато ср. р. на ѤЖЄ определя означаемото с него като пасивно обективно съществуващо (творение).

Името ѤСТЬ пък се явява спрегната глаголна форма (сег. вр. 3 л. ед. ч.) от екзистенциалния глагол *бъıти*, който означава състоянието на съществуване. И ако субективната, самоосъзнатата и лична форма на съществуване се заявява в 1 л. (АЗЪ ѤСМЬ), то за външното на Абсолютния Дух обектив-

но, неосъзнато и безлично съществуване бива усвоена третоличната форма – ꙗ҆же ꙗ҆сть ‘което е’. Смисълът не се променя дори ако допуснем, че ѥ҆сть е съкращение от съществителното ѥ҆стьство.[80]

Относно потеклото на двата литеронима за шестата буква от Константин-Кириловата азбука Ж. Вереекен смята, че може да ги определим като калки на съществуващите в коментарната традиция интерпретативни названия на петата буква от староеврейската азбука ХЕ (הֵי),[81] чието име съобразно тълкуването на Амвросий Медиоланси означава *est* (3 л. ед. ч. сег. вр. от esse) или *vivo* ‘жив’, срв. стб. ꙗ҆сть, докато у други екзегети отговаря на показателно местоимение[82] – в лат. ista (според Йероним), а в гр. αὐτή (според Евсевий), срв. ꙗ҆же в „Азбучна молитва“. Към наблюдението на Ж. Вереекен ще добавя, че сходството в имената на посочените букви съвсем не е случайно, като се вземе предвид и близостта в техните начертания.

Прави впечатление, че нито Фр. Винке и Р. Детрез се спират на буквата **Э**, когато анализират наименованията на отделните глаголически писменà, нито Л. Б. Карпенко привежда съответстващи на **Э** в смислово отношение библейски пасажи, когато коментира отношението на буквените имена към понятийната система в Свещеното писание (Карпенко 1999: 80, 2004: 98-99). Причина за това вероятно е повсеместната употреба и на двете думи – ꙗ҆сть и ꙗ҆же, усвоени като литероними буквата **Э** и възприемането им като прости граматически свръзки без особено концептуално значение.

Напротив, като пълнозначен екзистенциален глагол тълкува ѥ҆сть Л. В. Савелиева, превеждайки го в съчетанието „Добро ѥсть“ от състава на азбучния акростих като „Доброто съществува!“. По аналогичен начин интерпретира името на шестата буква и Х. Миклас.

В. Йончев, според когото Константин-Кирил е избирал за формите на глаголическите писменà елементи от Азбуката на Плиска със звучене, каквото му е било нужно да създаде специални думи (вече на койне) за понятия, определящи втория смисъл на буквите, извежда името на шестата буква от гръцката дума εἶαρ ‘утро’, като го обяснява през генерирана от фигурата модул звукопоредица.[83]

---

[80] ѥ҆стьство е едно от имената на буквата **Э** и според Х. Миклас. Вж. Miklas 2007, abb. 3.

[81] Буквеното име he (הֵי) етимологично възхожда към корена *ḥāyâ* със значение ‘да стана’ или ‘да бъда’, ‘да живея’ (< *ḥyw*).

[82] Това тълкуване вероятно се основава на еврейското лично местоимение в 3. л. ед. ч.

[83] Ето как според разбирането си изследователят представя звукопораждащия модел на буквата **Э**: „Буква ЕСТ е съставена от буква сричка ЕА от азбуката от Плиска. Буква Е влиза в състава на оформените знаци за четвъртия цикъл и е използвана като начална буква за думата ЕІА (προί ‘ранно утро’. Вторият смисъл на думата е от гр. дума εἶαρ ‘утро’. Втората форма на буквата се получава, като се прибави към нея хоризонтална черта над нейната хоризонтална, разполовяваща окръжността, линия. Тази допълнителна линия има звукова стойност ІО (ІІО). Тогава

3.2.3.2. Анафоричното местоимение като име на буквите ѳ҆є и ѳ҆є

По-долу привеждам синоптичната таблица на акронимите, използвани за задната носовка в различни азбучни произведения. От данните в нея се вижда, че основен акроним тук отново е анафоричното местоимение ИЖЄ, този път във формата му за вин. п., ед. ч. Срещат се и двата варианта – без йотация ѫЖЄ (в Богоявленския акростих по Скопския препис) или със такава – ѩЖЄ, респ. ЮЖЄ според късните паметници, в които носовката се замества от наследника ѝ в по-новия език – Ю. Навсякъде в азбучните акростишни творби местоимението визира светата Троица. Само в един от преписите на Богоявленския акростих то е отнесено към св. Богородица. Следователно тук отново виждаме познатата ни вече от наименованията на други букви антономасия на теонимите с местоимения или други заместителски имена в азбучния акростих. Като акроним за задната носовка в тълковната азбука „Аз преже о господе бозе начинаю вещати“ се среща и относителното наречие Юдоу / ѫдоуже ‘където, откъдето’ в два поредни стиха – в първия е употребен йотуваният вариант, а в следващия – нейотуваният. В качеството си на литероним на 36-ата буква, тълкувана от мене като буквата на Страшния съд (Илиева 2025), местоименното наречие ѨЖДОУ ‘където, откъдето’ може да се възприеме като своего рода евфимистично наименование, с което не се изрича името на нещо ужасно (ада, тартара), а вм. него се употребява дума-заместител.[84]

ѳ҆є[*]	Азбучна молитва	Юже (трцеу) помощь вьсакыи кождаста
	Рождествен акростих	Ѩже (троицѣ) славать ангелы бес покоя …
	Богоявленски акростих (по Кл. Иванова)	ѫже (троицѣ) славать херувими, власти, силы и гдьства …
	Богоявленски акростих (по Б. Стипчевич)	Юже (троицѣ) хвалять херувими … Юже (вцеу) прорекоше вси пръци.
	Аз преже о господе бозе начинаю вещати	Юдѹ же прославика, первозаконни люд(и)к прилежащеся. (вер. по грешка за Ю) ѫдѹ же въдвысис(я) посълѣдняа оуы(ѵ)др(и)ла еси.
	Азъ есмь коль	———
	Азъ есмь коль первый	ѫ Юже (троицѣ) ѿ пр(е)ст(о)ла славы, (може би са объркани стиховете за ю и големия юс)
	Заупокойни стихири	----------

наи- менованието се допълва и към думата ЕІА се добавя ІІО, което с буквите за свързване СТ дава нова дума ЕІАСТІІО или Е с ІО – ІЕСТЬ. Думата ЕІА означава УТРО, символ на утрото, на изг- рева на слънцето. Като графична форма тя ни показва как лъчите на Слънцето идват от изток и огряват през малкия отвор а буквата, част от земята и небето.

[84] От друга страна, подобно на имената на други букви ѨЖДОУ би могло да се интерпретира и като заместник на пълнозначната дума ѨЖДОЛЬ ‘долина’ (долината на смъртта, огнената геена, както условно наричам знака ѳ҆є). Вж. Илиева 2025.

Заключение

И така, на предходните страници разгледах антономазията като един от способите за именуване на част от буквите в глаголическото писмо. Съществуващите до този момент в науката класификации на славянските литероними, основани на тяхната граматическа принадлежност, произход или функционалност, бяха допълнени с още една подялба, базирана върху критерия „мотивировка на наименованията“ и насочена към търсене причината за избора на конкретно буквено име. Защо, например, за знаците Ⱋ, ⰹ и Ⱚ са усвоени точно тези имена, обединени помежду си от своята пределно обща семантика като означения на понятия, свързани с езика – *Буква, Дума, Име*, и защо една служебна дума като предлогът Ѡ̀ е избрана да назовава Ⱁ; каква връзка биха могли да имат тези названия с другите презентативни думи, използвани в традицията като акрофонични ключове за съответните писменà; как се съотнасят с останалите им семантични равнища като концептограми от знаковата система на Константин-Кириловото мисионерско писмо, доколко са обусловени от влиянието на предходни образци. Изследването показва, че съставителят на първата славянска азбука следва семитските писма в именуването на буквите с проприизирани познати думи от общоупотребимия език и контекстуализирането им в мнемонични акростишия за целите на обучението, а специално от свещената еврейска азбука заимства практиката за употреба на заместителски генерализиращи наименования наместо Божието име. Като пряка заемка може да се приеме само литеронимът ИМѦ за Ⱚ, докато замените БѪКѢІ ѕѧ БѺГЪ и ГΛΛГѺΛЪ за ГѺСПѺДЬ са оригинални творчески решения на Константин-Кирил, продиктувани от идейния замисъл и съдържанието на азбучното послание. Що се отнася до времепоявата на тези антономасии, аз смятам, че не е изключено и двете версии на акростиха – дидактичната и изповедно-катехизичната – да принадлежат на Константин-Кирил, който създал първата за целите на практическото преподаване на азбуката, а втората – за нуждите на мисионерството и разпространението на новата религия сред покръстените наскоро славяни.

Наличието на толкова много местоимения, проприизирани като литероними в различни техни морфологични форми, е едно от доказателствата за контекстуалната свързаност на буквените имена, доколкото местоименията са референтни думи, чиято отнесеност се изяснява единствено в рамките на текст и хипертекст. Съпоставката с другите семантични равнища на знаците (начертание, числова стойност, място в системата) отвеждат към предполагаемите референти, които визират вместо-имената, доказвайки христоцентричността на тази азбука. Прономиналната мотивация на част от славянските литероними подкрепя преположението за вторично „преименуване“ на някои от буквите в глаголическото писмо чрез замяна на първоначалните им имена, които в хипотетичния текст на оригиналната акростишна творба

са назовавали Бога, освен с пълнозначни думи, обозначаващи Го по Негов характерен атрибут и действие, или чрез служебни, изразяваши отношението Му спрямо нас, също и с референтни думи – местоимения, индикиращи смяна на ракурсите в азбучния акростих. Този метод на буквена номинация има своята обосновка в аналогичната практика у ортодоксалните евреи да използват наместо Божиите имена различни епитети и други заместители с цел да не нарушат третата Божия заповед и по свой начин показва сакралността на писмото, в чиято литеронимия е приложен.

Използвана литература

Велчева, Боряна: Названията на буквите в първите абецедари като източник на езикови данни. In: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100 год. от смъртта му. София: БАН, 1969, с. 369-373.

Велчева, Боряна: Которые 38 букв создал Константин-Философ. In: Славянские культуры и Балканы, 1. София, 1978, с. 57-61.

Велчева, Боряна: Абецедар. In Динеков, П. (гл. ред.): Кирилометодиевска енциклопедия. Т. 1. София: БАН, 1985, с. 20-26.

Вереекен, Жанин: Названия глаголических букв и иудейско-христианская традиция. In: Palaeobulgarica, 1995, XIX, № 1, с. 5-14.

Георгиев, Емил: Начало на славянската писменост в България. Старобългарските азбуки. София: „Култура“, 1942. 88 с.

Глазунова, Ольга И.: О счетном значении глаголицы. In: Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2020, т. 18, № 2, с. 46-61.

Демкова, Наталья С. – Дробленкова, Надежда Ф.: К изучению славянских азбучных стихов. In Лихачев, Д. С. (отв. ред.): Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы, 1968, т. 23. Ленинград: АН СССР – Институт русской литературы (Пушкинский дом), с. 27-61.

Димитрова, Инна: Глаголицата в съвременните изследвания. Теории за произхода на глаголицата. София: За буквите – О писменех, 2021. 285 с.

Динеков, Петър – Куев, Куйо – Петканова Донка (съст.): Христоматия по старобългарска литература. София: Наука и изкуство, 1974.

Добрев, Иван: В защита на глаголическите писмена. In: Български език, 1969, 19, № 3, с. 241-246.

Добрев, Иван: Глаголицата. София: Slavia, 2005. 397 с.

Загребин, Вячеслав М.: Заупокойные стихиры АЗЬБУКОВНЕ в сербском Требнике XIII века. In: Археографски прилози, 1981, бр. 3, с. 65-91.

Иванова, Татьяна А.: О названиях славянских букв и о порядке их в алфавите. In: Вопросы языкознания, 1969, № 6, с. 48-56.

Иванова, Татьяна А.: О новой интерпретации славянского азбучного именника как текста. In: Научные доклады. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 1999. с. 3-8.

Иванова, Татьяна А.: Глаголица: новые гипотезы (несколько критических замечаний по поводу новых исследований о первой славянской азбуке). In: Труды Отдела древнерусской литературы, 2004, т. 56. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, с. 78-93.

Иванова-Константинова, Климентина: Два неизвестни азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите в среднобългарски празничен миней. In Динеков, П. (отг. ред.): Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София: БАН, 1971, с. 341-365.

Илиева, Лилия: Абецедар на славянска азбука, предхождаща глаголицата и кирилицата. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.

Илиева, Татяна: Глаголическият семиозис в светлината на християнското учение или за иконичността на константин-кириловото мисионерско писмо. In: Списание на БАН, CXXXVIII, № 6, Българска академия на науките, 2025, с. 34-47.

Илиева, Татяна: Още веднъж за символното значение на глаголическата азбука. Интерпретация на знака Ѭ. In: Девятнадцатые Загребинские чтения. Сборник статей по итогам международной научной конференции (8–9 октября 2024). Санкт-Петербург: РНБ, 2025, с. 224-247.

Илиева, Татяна: Към въпроса за символното значение на глаголицата. Тълкуване на глаголическите букви Ⱄ Ⰷ Ⱏ и Ⱅ Ⱏ. In: Диптих / Dyptych. Издание на Центъра за систематическо богословие и на катедра „Библейско и систематическо богословие“ на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, 2025, вып. 1, № 2, с. 47-73.

Илиева, Татяна: Езикът на сакралната геометрия в глаголическите знаци, или за семиотичния код на Константин-Кириловото мисионерско писмо. Под печат в Т. XXV от Годишниците на Асоциация „Онгъл“ / The Annual of the 'Ongal' Association, т. 25.

Илчев, Петър: Азбуки. In Динеков, П. (гл. ред.): Кирило-методиевска енциклопедия. Том I, А – З. София: БАН, 1985, с. 34-49.

Илчев, Петър – Велчева, Боряна: „Т“. In Грашева, Л. (гл. ред.): Кирило-методиевска енциклопедия. Том IV. София: БАН, 2003, с. 25-27.

Јовановић-Стипчевић, Биљана: Текстолошка условљеност састава и броја слова старословенске азбуке према стихирама на Рођење и Крштење у српском препису. In: Археографски прилози, 1981, бр. 3, с. 93-121.

Йончев, Васил: Азбуката от Плиска, кирилицата и глаголицата. София: ARS Millenium MMM, 1997. 182 с.

Карпенко, Людмила Б.: Славянская священная азбука: Семиотический анализ в контексте Библии. Саратов: Издательство Самарской гуманитарной академии, 1999. 196 с.

Карпенко, Людмила Б.: Священная азбука Кирилла. Самара: Офорт, 2004. 218 с.
Куев, Куйо: Черноризец Храбър. София: БАН, 1968. 454 с.
Львов, Андрей С.: Очерки по лексике памятников старославянской письменности. Москва: Наука, 1966. 320 с.
Минчева, Ангелина: Мареш, Франтишек Вацлав (Mareš, F.V.). In Динеков, П. (гл. ред.): Кирило-методиевска енциклопедия. Том II, И – О. София: БАН, 1995, с. 609-617.
Рубан, Ю. И.: Аминь. In: Православная энциклопедия «Азбука веры». Достъпно на адрес: https://azbyka.ru/amin
Саблина, Нина П.: Каким богатством мы владеем: Откровенное и сокровенное в славянской азбуке. In: Русское самосознание, 1999, № 6. Достъпно на адрес: russamos.narod.ru/06-08.htm
Савельева, Лидия В.: Сакральный смысл славянской азбуки: Напутственно слово Первоучителей славян. Петрозаводск: Север, 1993, № 3, с. 152-158.
Савельева, Лидия В.: Славянская азбука: дешифровка и интерпретация первого славянского поэтического текста. In: Проблемы исторической поэтики, 1994, № 3, с. 13-31. Достъпно на адрес: https://poetica.petrsu.ru/journal/article.php?id=2371 .
Славова, Татяна: Старобългарски език. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017. 400 с.
Степанов, Юрий С.: Несколько гипотез об именах букв славянских алфавитов в связи с историей культуры. In: Вопросы языкознания, 1991, № 3, с. 23-45.
Тодоров, Георги: Щастието да бъдеш православен. София: ИК „Искони“, 2020.
Турилов, Анатолий А.: Глаголица. In Кирилл, Патриарх Московский и всея Руси (ред.): Православная энциклопедия, 2011, т. 11, с. 538-543.
Шевалие, Жан – Геербрант, Ален: А. In: Речник на символите, т. 1, 2. София: ИК „Петриков“, 1995, 1996.
Ambrosii Mediolanensis episcopi opera. Достъпно на адрес: Patrologiae cursus completus. Series Latina. T. 14-17.
Hieronymus: Epistula №30 (Ad Paulam). In: Migne, PL, 22, col. 443-444.
Eusebii Caesariensis Praeparatio Evangelica: Werke. B., 1954–1956. Bd. 8: Die Praeparatio evangelica / Hrsg. K. Mras. 2 Tl. (GCS; 43/2).
Eusebii Hieronymi opera omnia. In Migne, J. P.: Patrologiae cursus completus. Series Latina (PL). T. 22. Col. 441-445. Liber de nominibus hebraicis. De Psalterio (PL. T. 23. Col. 827-828).

Mareš, Fr.: Azbučna Mseń z rukopisu Státní veřejné knihovny Saltykovy-Ščedrina v Leningradě (sign. Q I 1202). (Původní text abecední básně?). In: Slovo, 1964, № 14, s. 5-24.
Marti, R. – Veder, W.: Die Freiburger Diskussionsrunde zur Entstehung der Glagolica. In Miklas, H. – Richter, S. – Sadovski, V.: Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. Wien. ÖAW, 2000, s. 227-243.
Miklas, H. et al.: Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftcultur. (ÖAW, Phil.-hist. Kl., Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abt. 41), herausgegeben von H. Miklas unter der Mitarbeit von S. Richter und V. Sadovski. Wien: ÖAW, 2000. 243 s.
Miklas, H.: Schrift und Bild. Zur Darstellungsfunktion der Glagolica des Slavenlehrers Konstantin-Kyrill. In Schnitter, M. – Vavra, E. – Wenzel, H. (eds.): Vom Körper zur Schrift. Sofia: Iztok – Zapad, 2007, S. 45-79.
Samilov, M.: Das glagolitische Alphabet. Das heidnische und christliche Slaventum. In: Hensel, W. et al. (eds.): Acta II. Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati. (= Annali instituti slavici VI). Wiesbaden: Harrassowitz, 1970, S. 98-104.
Vajs, Josef: Rukověť hlaholské paleografie. In: Rukověti Slovenského Ústavu v Praze, svazek II. V Praze, 1932.
Vynke, Fr. – Detrez, R.: De l' Origine et de la Structure de l' Alphabet glagolitique. In: Orientalia lovavaniensia periodica, 1992, Vol. 23, pp. 219-250.

Източници

БЕР I – Български етимологичен речник, Том I (А–З). Съставили: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Редактор: Вл. И. Георгиев. София: БАН, 1971, XCV+679 стр.
БИБЛИЯ – текст, тълкувания, беседи, наставления, библейски речник, карти и други ресурси Св. Писание. Достъпно на адрес: www.pravoslavieto.com
Кирило-Методиевска енциклопедия. В 4 тома. София: „Проф. М. Дринов“, 1985 – 2003.
ЕЭБЕ 1908 – 1913: Еврейская Энциклопедия Брокгауза и Ефрона. В 16 томах. Санкт-Петербург: Издательство Общ-ва для научных еврейских изданий и Издательство Брокгаузъ – Ефронъ.
Новейший философский словарь, А. А. Грицанов, 1999.